

॥ ॐ ॥
॥ श्रीगुरुलिंगजंगम प्रसन्न ॥

श्रीदासराम ग्रंथमाला पुष्प - १२

श्रीज्ञानेश्वरी प्रसाद

अनिलप्रभू रामराय केळकर

आवृत्ती पहिली

सांगली

इ.स. २००९

श्रीज्ञानेश्वरी प्रसाद

प्रकाशक : अनिलप्रभू रामराय केळकर
घर नं. ८२७, 'श्रीराम निकेतन',
श्रीबापूरावजी केळकर वाडा, गांवभाग,
सांगली - ४१६ ४१६.
दूरभाष : (०२३३) २३३२४६३

प्रथम आवृत्ती : २००९

प्रकाशन दिन : सोमवार दि. २७/०७/२००९
श्रावण शुद्ध षष्ठी शके १९३१
श्रीदासराममहाराज केळकर पुण्यतिथी

सर्व हक्क प्रकाशकाधीन

मुद्रक : अनिल अजित लोखंडे
'श्रीदासराम ऑफसेट', सांगली.
फोन : ०२३३-२३२२७२९

प्रसाद मुल्य : ३०/-

www.harichintan.blogspot.com

या संकेतस्थळावर खालील पुस्तके उपलब्ध आहेत.

- ◆ परमार्थ प्रश्नोत्तरी
- ◆ श्रीदासराममहाराज वचन संग्रह
- ◆ हरिपाठ संकीर्तन

❀ माझी भूमिका ❀

माझे पितृदेव ती.प.पू. दादांची कीर्तने ही आम्हा श्रोत्यांसाठी एक मेजवानीच असायची. स्वानुभवाने निःशब्द परमात्म्याचे शब्दबद्ध केलेले वर्णन म्हणजे त्यांचे कीर्तन होते. विषयाचे स्पष्टीकरणार्थ निरनिराळ्या संतांच्या ओव्या, अभंग, दृष्टांत यांची तर ते कीर्तनात लयलूटच करत. ज्यानी ज्यानी त्यांची कीर्तने ऐकली ते सारे भाग्यवानच !

मध्यंतरीच्या काळात आमचे ती.प.पू. मामांना ज्ञानेश्वर महाराजांनी दर्शन देऊन १०० वर्षे पुर्ण झाल्याचे निमित्ताने माझे जेष्ठ व श्रेष्ठ बंधू ती.प.पू. आण्णा यांनी “श्रीज्ञानेश्वरी” या ग्रंथाचे पारायण आयोजित केले होते. पारायण करतेवेळी ती.प.पू. दादांचे कीर्तनात उद्धृत होणाऱ्या ओव्या व त्यांचे कीर्तनातून व्यक्त होणाऱ्या विषयाला अनुसरून असलेल्या ओव्या वाचताना मनाला वेगळाच आनंद देत होत्या. हा आनंद सारखा सतत प्राप्त व्हावा याकरिता या ओव्या वेगळ्या एकत्रितपणे लिहून काढून अर्थासह पुस्तकरूपाने प्रसिद्ध व्हाव्यात असे मनापासून वाटले. अशारितीने या पारायणाचे निमित्ताने “श्रीज्ञानेश्वरी-प्रसाद” या पुस्तकाची प्रेरणाच मला श्रीमहाराजांनी दिली.

या ओव्यांचा ती.प.पू. दादांचे कीर्तनातून व्यक्त होणारा अर्थ हा सर्वस्वी वेगळा होता. तसा अर्थ त्या ओव्यांचा केला तरच त्या संदर्भातील त्यावेळची ती.प.पू. दादांनी कीर्तने स्मरणात येऊन, त्यावेळी प्राप्त होणाऱ्या प्रसन्नतेचा अनुभव वाचकांना घेता येणार,

ज्ञानेश्वरी प्रसाद प्राप्त होणार.

ज्ञानेश्वरीतील ओव्यांचा ती.प.पू. दादांना अभिप्रेत असणारा अर्थ लिहीण्याची पात्रता-अधिकार माझा नाही, याची जाणीव मला आहे. तथापि “राजहंसाचे चालणे । भूतळी जालिया शहाणे । आणिके काय कोणे । चालावेची ना ।।” या ज्ञानेश्वरमहाराजांचे वचनाप्रमाणे मी हे धाडस केले. ओव्यांचा अर्थ ती.प.पू. दादांचे कीर्तनातून जसा मला समजला - भावला तसा करण्याचा प्रयत्न केला आहे. आवश्यक त्या ठिकाणी समर्थाचा दासबोध, एकनाथी भागवत, आमचे ती.प.पू. मामांची अमृतवाणी या ग्रंथाचाही आधार घेतला आहे.

ओव्यांच्या अर्थात जे काही चांगले आहे ते सर्व ती.प.पू. दादांचे आहे. अर्थ करताना एखादा शब्द अधिक उणा झाला असल्यास तो दोष सर्वस्वी माझा आहे.

मी हे सर्व लिखाण ती.प.पू. आण्णांना दाखविले. त्यांनी ते सर्व वाचून माझे प्रयत्नाचे कौतुकच केले. ती.प.पू. स्वामी स्वरूपानंद यांचे कृपेतील व आमचे ती.प.पू. दादांचेवर निष्ठा असणारे श्री. भीमराव कोळी यांनाही या ओव्यांचे अर्थ आवडले. बंधुवर्य श्रीमनोहरपंत माणगांवकर, श्रीनारायणराव देशपांडे, श्री दत्तोपंत केळकर, श्री गणेश चव्हाण यांनीही पुस्तक वाचून समाधान व्यक्त केले.

हे पुस्तक निर्दोष स्वरूपात प्रसिध्द व्हावे या करता बंधुवर्य श्री दत्तोपंत केळकर व श्री मधुकर काटकर यांची मदत झाली

आहे. मी त्यांचा मनःपूर्वक आभारी आहे. या पुस्तकाचे मुद्रण आपले घरचे काम समजून सुबकपणे करण्याचे काम आमचेच श्रीदासराम प्रिंटर्सचे श्री बाळासाहेब लोखंडे यांनी केले आहे. त्यांना मनःपूर्वक धन्यवाद.

‘श्रीज्ञानेश्वरी-प्रसाद’ या ग्रंथातील एकतरी ओवी मला व आपणा सर्वांना अनुभवास यावी व चित्ताला अखंड प्रसन्नता प्राप्त होऊन खऱ्या अर्थाने ईश्वरी ज्ञानाचा प्रसाद - श्रीज्ञानेश्वरी प्रसाद प्राप्त व्हावा, अशी प्रार्थना भ. स.श्री निंबरगीकर महाराज, भ.स. तात्यासाहेब महाराज कोटणीस, भ.स. श्री मामामहाराज, भ.स. श्री दासराम महाराज यांचे पवित्र चरणी करतो व त्यांचेच कृपेने स्फुरलेला, पूर्णत्वाला गेलेला हा त्यांचाच ‘श्रीज्ञानेश्वरी-प्रसाद’, हा ग्रंथ माझे पितृदेव ती.प.पू.श्री. दादा व माझी आई ती.प.पू.सौ. सीतावहिनी यांचे पवित्र चरणी, माझे पणजोबा ती.प.पू. अनंत गंगाधर केळकर यांचे ७५ वे पुण्यतिथीचे निमित्ताने, स्मरणपूर्वक अर्पण करतो.

सांगली
आषाढ शु. द्वादशी.
दि. ०४-०७-२००९

अनिलप्रभू रामराय केळकर

॥ श्रीराम ॥

❀ आशिर्वादाची याचना ❀

भगवान श्री सद्गुरु श्री ज्ञानेश्वर महाराजांचे धर्मकीर्तन म्हणजे श्रीज्ञानेश्वरी मधील मनाला आनंद देणाऱ्या काही ओव्या माझे बंधुवर्य व गुरुबंधू श्री अनिलप्रभू तथा प्रभूराज यांनी एकत्र केल्या आहेत व त्यांचा अर्थ दिला आहे असे “श्रीज्ञानेश्वरी-प्रसाद” हे पुस्तक प्रकाशात येत आहे.

प्रसादस्तु: प्रसन्नता प्राप्त होणाऱ्या या ओव्यामधील बऱ्याचशा ओव्या माझे पितृदेव ती.प.पू. श्रीदादांच्या कीर्तनात येणाऱ्या व त्यांना अतिशय आवडणाऱ्या अशा आहेत. व त्यावरील अर्थ हा अर्थातला नाद घेणारा आहे. श्री प्रभूराज यांनी या संकलित केलेल्या ओव्या व त्यांचा अर्थ मला दाखविला. श्रीदादांच्या कीर्तनातही यातील बऱ्याचशा ओव्यांचा अर्थ त्यांच्या तोंडून ऐकला आहे. या ओव्या व त्यांचा अर्थ मला अत्यंत भावला. श्री प्रभूराज यांनी आपल्यासाठी हे फार मोठे काम केले आहे. त्याचा आपल्याला लाभ व्हावा व भला प्रसाद मिळावा अशी भगवान श्री सद्गुरु श्री दादांचे चरणी शतशः प्रार्थना आहे.

बंधुवर्य श्री प्रभूराज यांचेकडून असेच उत्तरोत्तर अध्यात्मिक कार्य घडावे, आम्हा सर्व बंधूंना भगवान श्री सद्गुरु श्री निंबरगीकर महाराज यांचा आशिर्वाद प्राप्त व्हावा, अशी भगवान सद्गुरु तात्यासाहेब महाराज कोटणीस, माझे आजोबा ती.प.पू. श्री. सद्गुरु

मामा महाराज केळकर व माझे पितृदेव ती.प.पू. श्री. सद्गुरु दादा महाराज केळकर यांचे चरणी शतशः प्रार्थना आहे.

सद्गुरुनाथ माझे आई । मला ठाव द्यावा पायी ॥ अशी श्री दादांचे चरणी शतशः प्रार्थना करून व श्री सद्गुरु परंपरेला अभिवादन करून येथेच थांबतो.

शेष श्रीराम स्मरण !

सांगली.
'गुरुपौर्णिमा'
दि. ७/७/२००९

श्री दादांचा कृपाभिलाषी,
चंद्रशेखर
(चंद्रशेखर रामराय केळकर)

अ नु क्र म णि का

माझी भूमिका	१
आशिर्वादाची याचना	४
अध्याय १	६
अध्याय २	१०
अध्याय ३	१७
अध्याय ४	२३
अध्याय ५	२९
अध्याय ६	३२
अध्याय ७	३८
अध्याय ८	४०
अध्याय ९	४४
अध्याय १०	५५
अध्याय ११	५९
अध्याय १२	६३
अध्याय १३	६९
अध्याय १४	७९
अध्याय १५	८१
अध्याय १६	८५
अध्याय १७	८७
अध्याय १८	८८

श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांची आरती

ओवाळू आरती धन्य ज्ञाननाथा ।
निद्रेतुनी उत्थान करोनी जागृति देसी आता ॥ध्रु॥
वायु प्रकाश चैतन्य तुम्ही सत्य ज्ञानदेव ।
तव नामचिंतने कैचा उरे येथे ठेव ॥१॥
जयामुळे ज्ञानाज्ञान असार ती सार ।
तेथ अनुभूती म्हणुनि म्हणती ज्ञानेश्वर ॥२॥
विश्वाची माऊली निगमवल्ली प्रगट केली ।
बालराम पायी लोळे केली कृपेची साऊली ॥३॥

- श्रीदासराममहाराज केळकर

श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांची प्रार्थना

बाप्पा ज्ञानिया रे । येई येई जीव जीवना योगिया रे ॥ध्रु॥
दूर करोनी विषय प्रीती । मना दावि तव स्वरूप दीप्ती ।
हे साधुनी इंद्रिय निवृत्ती । दे जया रे ॥१॥
सगुण निर्गुण रुप प्रचीती । ब्रह्माची साकारचि मूर्ति ।
तव चैतन्य स्थिरता चित्ती । विजयी रे ॥२॥
संत सज्जना तूचि माऊली । गोविंदा करी कृपा साऊली ।
मम मस्तक हे जडवी पाउली । तुझिया रे ॥३॥

- श्रीमामामहाराज केळकर

अध्याय १ ला

१) ॐ नमो जी आद्या । वेदप्रतिपाद्या ।

जय जय स्वसंवेद्या । आत्मरूपा ॥१॥

अर्थ :- ओंकाराने निर्दिष्ट केलेले, सर्वांच्या मुळाशी असणारे, वेदाने प्रतिपादन केलेले, स्वसंवेद्य म्हणजे स्वतःला स्वतःपासून स्वतःची ओळख होणारे असे जे आद्यतत्व-आत्मरूप, त्या तुला नमस्कार करतो व तुझा जयजयकार करतो.

२) देवा तूंचि गणेशु । सकलार्थप्रकाशु ।

म्हणे निवृत्तिदासु । अवधारिजो ॥२॥

अर्थ :- आत्मदेव हाच गणांचा ईश असून त्याचे प्रकाशातच सकल अर्थ-सर्वज्ञान प्रकाशात येत असते. हे निवृत्तिदास ज्ञानेश्वरमहाराज स्पष्ट करत आहेत.

३) अकार चरणयुगुल । उकार उदर विशाल ।

मकार महामंडल । मस्तकाकारे ॥१९॥

अर्थ :- शब्दब्रह्माचा प्राण अकार हे त्याचे दोन चरण असून उकार ही त्या प्राणाची गती, त्याचे विशाल उदर आहे. प्राण व गती एकत्र आले असता होणारा ध्वनी हा मकार असून ते

त्याचे मस्तक आहे.

४) हे तिन्ही एकवटले । तेथ शब्दब्रह्म कवळले ।

ते मियां गुरुकृपा नमिले । आदिबीज ॥२०॥

अर्थ :- हे अकार, उकार, मकार एकत्र आले असता, होणारे आदिबीज शब्दब्रह्म ओंकार, गुरुकृपेने मला अनुभवास आले, नमस्कारता आले.

५) मज हृदयीं सदगुरु । जेणें तारिलों हा संसारपूर ।

म्हणौनी विशेषें आदरु । विवेकावरी ॥२२॥

अर्थ :- ज्यांनी मला 'संसरणं इति संसारः' या उक्तीने निर्देश केलेल्या संसारातून, त्या संसारात नित्य काय आहे व अनित्य काय आहे हा नित्यानित्य विवेक सांगून तारले, असे माझे सदगुरु सहस्रदळी असणाऱ्या हृदयात अनुभवाला आले, म्हणून माझे या विवेकावर विशेष प्रेम आहे.

६) म्हणौनी जाणतेनें गुरु भजिजे । तेणें कृतकार्य होईजे ।

जैसे मूळसिंचनीं सहजे । शाखा पल्लव संतोषती ॥२५॥

अर्थ :- ज्याप्रमाणे झाडाच्या मुळाला पाणी दिले असता झाडाची पाने, फांद्या टवटवीत होतात; त्याप्रमाणे गुरुंचे गुरुरूप जाणून गुरुभजन झाले असता जाणत्याचे जीवन

कृतकृत्य होते. जे कृत आहे तेच त्याचे कृत्य होते.

७) म्हणौनी महाभारतीं नाही । तें नव्हे ची लोकीं तिहीं ।
येणें कारणें म्हणिपे पाहीं । व्यासोच्छिष्ट जगत्रय ॥४७॥

अर्थ :- महाभारतात जे नाही ते त्रैलोक्यात नाही. अर्थात जे त्रैलोक्यात आहे, ते सारे भगवान व्यासांचे उच्छिष्टच आहे.

८) हे शब्देविण संवादिजे । इंद्रियां नेणतां भोगिजे ।
बोलाआदि झोंबिजे । प्रमेयासी ॥५८॥

अर्थ :- गीतेतील सिद्धांताचा अनुभव इंद्रियाना चोरूनच घ्यावा लागतो. हा अनुभव शब्दात व्यक्त करता येत नाही किंवा शब्दात अनुभव व्यक्त करून त्याचा फायदा होत नाही. निःशब्द अवस्थेतच याचे आकलन होते.

९) हा वेदार्थसागर । जया निद्रिताचा घोरु ।
तो स्वयें सर्वेश्वरु । प्रत्यक्ष अनुवादला ॥७२॥

अर्थ :- हे सागरासारखे वेद निद्रावस्थेत ज्या सर्वेश्वराच्या घोरण्यातून सहज प्रगट झाले, त्या सर्वेश्वराने प्रत्यक्ष स्वमुखाने जागृतिदशेत हे गीताशास्त्र अर्जुनाला सांगितले आहे.

१०) तरी न्यून तें पुरतें । अधिक तें सरतें ।
करूनि घेयावें हें तुमतें । विनवितु असें ॥८०॥

अर्थ :- माझे सांगण्यात काही कमी आहे असे वाटल्यास आपण ते समजून घ्यावे व एखादा वावगा शब्द आढळल्यास तो तुम्ही मान्य करून घ्यावा ही माझी तुम्हाला प्रार्थना आहे.

११) ध्वजस्तंभावरी वानरु । तो मूर्तिमंत शंकरु ।
सारथी शारंगधरु । अर्जुनेसी ॥१४१॥

अर्थ :- रथाच्या ध्वजस्तंभावर मूर्तिमंत शंकर असे मारुतिराय विराजमान झालेले असून साक्षात भगवान योद्धा अर्जुनाचे रथाचे सारथ्य करीत आहेत.

अध्याय २ रा

१) तूं गुरु बंधु पिता । तूं आमची इष्ट देवता ।
तूंचि सदा रक्षिता । आपदीं आमुतें ॥५९॥

अर्थ :- परमेश्वरा, तूच माझा गुरू, तूच माझा पिता व सखा, तूच माझी इष्टदेवता व तूच माझे संकटकाळी रक्षण करणारा कैवारी आहेस.

२) कीं औषधाचिया कडुवटपणी । जैसी अमृताची पुरवणी ।
ते आहाच न दिसे परी गुणी । प्रकट होय ॥८९॥

अर्थ :- औषध चवीला कडू असते; पण अमृतासारखे गुणकारी असते. तो अमृताचा गुण प्रथम लक्षात येत नाही; पण रोग निवृत्ती झाल्यावर तो दिसून येतो.

३) अनादिसिद्ध हें आघवें । होत जात स्वभावें ।
तरी तुवां कां शोचावें । सांगें मज ॥१००॥

अर्थ :- हे सर्व अनादी असून जो जन्माला आला आहे, त्याला मरण हे अटळ आहे-स्वाभाविकच आहे. मग तू शोक का करावास? सांग बरे !

४) हें उपजे आणि नाशे । तें मायावशें दिसे ।
येन्हवीं तत्वता वस्तु जें असे । ते अविनाशचि ॥१०५॥

अर्थ :- उत्पत्ती व नाश हे दोन्ही भ्रंतीने भासतात, नाही तर जी मूळ वस्तू आहे ती अविनाशी म्हणजे उत्पत्तीविनाशरहित आहे.

५) तो नित्यरूप पार्था । वोळखावा सर्वथा ।
जो या इंद्रियार्था । नागवेचि ॥१२४॥

अर्थ :- अर्जुना, तो नित्यरूप परमात्मा सर्वथा ओळखला असता इंद्रिये उघडी पडतात.

६) या उपाधिमाजीं गुप्त । चैतन्य असे सर्वगत ।
तें तत्वज्ञ संत । स्वीकारिती ॥१२६॥

अर्थ :-या नामरूपात्मक जगामध्ये एक चैतन्यवस्तू गुप्त रूपाने सर्वत्र व्यापली आहे. ते चैतन्य नामरूपात्मक उपाधीने झाकले गेल्याने दिसत नाही. तत्वज्ञ संतांचे लक्ष मात्र या नामरूपात्मक उपाधीकडे नसून चैतन्याकडेच असते.

७) आणि शरीरजात आघवें । हें नाशवंत स्वभावें ।
म्हणोनि तुवां झुंजावें । पंडुकुमरा ॥१३६॥

अर्थ :- आणि शरीर म्हणून जेवढे आहे तेवढे स्वभावतःच नाशवंत आहे. अर्जुना युद्धात तर शरीराचा नाश होणार आहे; म्हणून युद्ध करणे हा स्वधर्म सोडू नको, युद्ध कर.

८) जैसें जीर्ण वस्त्र सांडिजे । मग नूतन वेढिजे ।
तैसें देहांतरातें स्वीकारिजे । चैतन्यनाथें ॥१४४॥
अर्थ :- ज्याप्रमाणे जीर्ण झालेली वस्त्रे टाकून आपण नवीन वस्त्रे धारण करतो, त्याप्रमाणे जीव हा एक देह टाकून दुसरा देह धारण करतो.

९) हा अनादि नित्यसिद्ध । निरुपाधि विशुद्ध ।
म्हणऊनि शस्त्रादिकीं छेदु । न धडे यया ॥१४५॥
अर्थ :- अर्जुना, चैतन्य हे ज्याला आदी अंत नाही असे अनादी, नित्य, निरुपाधिक, अत्यंत शुध्द आहे; म्हणून शस्त्राअस्त्रानी त्याचा नाश होत नाही.

१०) उपजे तें नाशे । नाशलें पुनरपि दिसे ।
हें घाटिकायंत्र तैसें । परिभ्रमें गा ॥१५९॥
अर्थ :- जे उपजले ते नाश पावते व नाश झालेले पुन्हा उपजते. हे रहाटगाडगे असेच कायम फिरत राहते.

११) जैसे सरिता ओघ समस्त । समुद्रामाजि मिळत ।
परी माघौते न समात । परतले नाही ॥१७५॥
अर्थ :- जशा सर्व नद्या सागराला मिळतात व समुद्रातच सामावून जातात, त्या पुन्हा मागे परत फिरत नाहीत.

१२) सुखीं संतोषा न यावें । दुःखीं विषादा न भजावें ।
आणि लाभालाभ न धरावें । मनामार्जी ॥२२६॥
अर्थ :- मनासारखे झाले म्हणून आनंदाने नाचू पण नये अथवा मनाविरुद्ध घडले म्हणून दुःखाने खिन्नही होऊ नये. लाभ व्हावा, हानी होऊ नये असे काही मनात धरूच नये.

१३) जैसी दीपकळिका धाकुटी । परी बहु तेजातें प्रगटी ।
तैसी सदबुद्धि हे थेकुटी । म्हणों नये ॥२३८॥
अर्थ :- जशी दिव्याची ज्योत लहान असते; पण तिचा पडणारा प्रकाश दैदीप्यमान असतो, तशी सत्स्वरूपाला प्राप्त करून देणारी सदबुद्धी लहान समजू नये.

१४) परी कर्मफळीं आस न करावी । आणि कुकर्मि संगति न व्हावी ।
हे सत्क्रियाचि आचरावी । हेतूविण ॥२६६॥
अर्थ :- कोणतेही कुकर्म न करता, सत्स्वरूपाला दाखविणारी क्रिया निर्हेतुकपणे आचरून फळाची आशा न धरता कर्म करावे.

१५) अर्जुना समत्व चित्ताचें । तेंचि सार जाण योगाचें ।
जेथ मना आणि बुद्धीचें । ऐक्य आथी ॥२७३॥
अर्थ :- अर्जुना, चित्ताची समता हे योगाचे सार आहे. या योगाने मन व बुद्धीचे ऐक्य होते.

१६) समाधिसुखीं केवळ । जें बुद्धि होईल निश्चळ ।

तैं पावसी तूं सकळ । योगस्थिती ॥२८४॥

अर्थ :- बुद्धी स्थिर झाली असता समाधीसुख प्राप्त होऊन तुला पूर्ण योगस्थिती प्राप्त होईल.

१७) तो कामु सर्वथा जाये । जयाचें आत्मतोषीं मन राहे ।

तोचि स्थितप्रज्ञु होये । पुरुष जाणें ॥२९३॥

अर्थ :- ज्याचे मन आत्मतृप्त झाले आहे अर्थात अंतःकरणात कोणतीही इच्छा नाही, अशा आत्मतृप्त पुरुषाला स्थितप्रज्ञ म्हणून ओळखावे.

१८) तैं शरीरभाव नासती । इंद्रियें विषय विसरती ।

जैं सोहंभाव प्रतीति । प्रगट होय ॥३०९॥

अर्थ :- सोहंभाव प्रगट झाला असता शरीरभाव नाहीसा होतो व इंद्रिये विषय विसरतात.

१९) देखें अखंडित प्रसन्नता । आधी जेथ चित्ता ।

तेथ रिगणें नाहीं समस्तां । संसारदुःखां ॥३३८॥

अर्थ :- ज्याचे चित्त सदा प्रसन्न आहे. त्याचे ठिकाणी संसारदुःखाला अजिबात प्रवेश असत नाही.

२०) जैसा अमृताचा निर्झरु । प्रसवे जयाचा जठरु ।

तया क्षुधेतृषेचा अडदरु । कहींचि नाही ॥३३९॥

अर्थ :- ज्याचे अंतरात अमृताचा झरा वाहतो आहे, त्याला तहान भुकेची जाणीवही राहत नाही.

२१) तैसें हृदय प्रसन्न होये । तरी दुःख कैचें कें आहे ।

तेथ आपैसी बुद्धि राहे । परमात्मरूपीं ॥३४०॥

अर्थ :- सहस्रदळी असणारे हृदय प्राप्त झाले असता- अनुभवाला आले असता, दुःख शिल्लक राहत नाही व बुद्धी परमात्मरूपाचे ठिकाणी सहजच स्थिर होते.

२२) जैसा निर्वातीचा दीपु । सर्वथा नेणें कंपु ।

तैसा स्थिरबुद्धि स्वस्वरूपु । योगयुक्तु ॥३४१॥

अर्थ :- ज्याप्रमाणे वारा नसलेल्या ठिकाणची दिव्याची ज्योत कंप पावत नाही; त्याप्रमाणे योगयुक्त पुरुषाची बुद्धी स्वस्वरूपाचे ठिकाणी स्थिर राहते.

२३) इंद्रियें जें जें म्हणती । तें तेंचि जे पुरुष करिती ।

ते तरलेचि न तरती । विषयसिंधु ॥३४८॥

अर्थ :- इंद्रियांच्या आज्ञेवरहुकूम जे पुरुष वागतात ते जरी तरलो म्हणाले तरी, ते विषयातच गुरफटलेले असतात.

२४) म्हणोनि आपुलीं आपणपेया । जरी ये इंद्रिये येती आया ।
तरी अधिक कांहीं धनंजया । सार्थक असे ॥३५१॥

अर्थ :- म्हणून अर्जुना, जर आपली इंद्रिये आपल्या ताब्यात येतील; तर याहून अधिक सार्थक ते कोणते ?

२५) देखें भूतजात निदेलें । तेथेंचि जया पाहलें ।
आणि जीव जेथ चेडले । तेथ निद्रितु जो ॥३५५॥

अर्थ :- ज्या ठिकाणी मनुष्यप्राणी झोपतात; त्या ठिकाणी हा जागा असतो, अर्थात त्याची निद्रा ज्ञानमयी असते व ज्या विषयांचे ठिकाणी मनुष्यप्राणी जागृत असतो; त्याठिकाणी हा जागृतीत सुषुप्ती अवस्था भोगत असतो.

२६) देखे ऋद्धिसिद्धि तयापरी । आली गेली से न करी ।
तो विगुंतला असे अंतरीं । महासुखीं ॥३६२॥

अर्थ :- आत्मसुखात ज्याची वृत्ती रंगली आहे, त्याला ऋद्धिसिद्धी प्राप्त झाल्या काय किंवा नाही झाल्या काय, त्याचे तिकडे लक्षच असत नाही.

२७) तो अहंकारातें दंडुनी । सकळ कामु सांडोनी ।
विचरे विश्व होऊनि । विश्वाचिमार्जी ॥३६७॥

अर्थ :- अर्जुना, तो अहंकार नाहीसा करून सर्व विषयवासना टाकून जगद्रूप होऊन जगात वावरतो.

अध्याय ३ रा

१) म्हणोनि आईकें पार्था । जया नैष्कर्म्यपदीं आस्था ।
तया उचित कर्म सर्वथा । त्याज्य नोहे ॥५०॥

अर्थ :- म्हणून अर्जुना, ज्याला नैष्कर्म्यता प्राप्त करण्याबाबत आस्था आहे, त्याने उचित कर्माचा त्याग करणेची गरज नाही. कर्मत्याग करणे म्हणजे नैष्कर्म्यता नव्हे.

२) म्हणऊनि संगु जंव प्रकृतीचा । तंव त्यागु न घडे कर्माचा ।
ऐसियाहि करूं म्हणती तयांचा । आग्रहोचि उरे ॥६३॥

अर्थ :- प्रकृतीच्या बळावर जोवर हा देह धारण केला आहे, तोवर कितीही कर्मत्याग करतो असे म्हंटले, तरी वास्तवात तो कर्मत्याग घडत नाही.

३) तूं मानसा नियमु करीं । निश्चळु होय अंतरीं ।
मग कर्मेंद्रिये ही व्यापारीं । वर्ततु सुखें ॥७६॥

अर्थ :- अर्जुना, तू मनाचे नियमाने नियमन कर व अंतर्दुर्गामी स्थिर हो, मग कर्मेंद्रियांचे व्यवहार सुखाने होऊ देत.

४) देखें अनुक्रमाधारे । स्वधर्मु जो आचरे ।
तो मोक्षु तेणें व्यापारें । निश्चित पावे ॥८०॥

अर्थ :- अर्जुना, अनुक्रमे आधारचक्रापासून सहस्रदळापर्यंत स्वधर्माचे जे आचरण सुरू आहे, त्याच्या जाणीवपूर्वक व्यापारानेच मोक्षप्राप्ती निश्चित होणारी आहे .

५) स्वधर्मु जो बापा । तोचि नित्ययज्ञु जाण पां ।

म्हणोनि वर्तता तेथ पापा । संचारु नाही ॥८१॥

अर्थ :- जाणीवपूर्वक स्वधर्माचे आचरण हाच नित्ययज्ञ असून त्याप्रमाणे आपण वर्तन केले असता पापाचा प्रवेशही होत नाही.

६) हा निजधर्मु जें सांडे । आणि कुकर्मी रति घडे ।

तैंचि बंधु पडे । संसारिकु ॥८२॥

अर्थ :- 'स्वरूपी राहणे' हे स्वधर्माचरण सुटले, की स्वरूपापासून दूर नेणाऱ्या कर्माची-दुष्कर्माची आवड निर्माण होते व हाच संसारबंध आहे.

७) तुम्ही व्रतें नियमु न करावे । शरीरातें न पीडावें ।

दुरी केंही न वचावें । तीर्थासीगा ॥८३॥

अर्थ :- तुम्ही देहावर राहून व्रते, नियम, दूरच्या तीर्थयात्रा करून काही फायदा होणार नाही. शरीराला त्रास मात्र होईल.

८) तुम्ही देवतांतें भजाल । देव तुम्हां तुष्टतील ।

ऐसी परस्परें घडेल । प्रीति जेथ ॥९७॥

अर्थ :- तुम्ही देवाचे भजन कराल, तर देव तुम्हाला संतुष्ट करतील. या प्रकारे परस्परांमध्ये प्रेम वाढेल.

९) जंवरी अर्जुना । तो बोध भेटेना मना ।

तंवचि यया साधना । भजावें लागे ॥१४९॥

अर्थ :- अर्जुना, जोवर मनाला तो बोध होत नाही; तोवर साधन हे साधावेच लागेल.

१०) देख पां जनकादिक । कर्मजात अशेख ।

न सांडितां मोक्षसुख । पावते जाहले ॥१५२॥

अर्थ :- जनकादिकानी कर्मत्याग न करता मोक्षसुख प्राप्त करून घेतले.

११) एथ वडील जें जें करिती । तया नाम धर्मु ठेविती ।

तैंचि येर अनुष्ठिती । सामान्य सकळ ॥१५८॥

अर्थ :- श्रेष्ठ पुरुष जे आचरण करतात त्याला धर्म असे समजून इतर सामान्य लोक त्याचेच अनुकरण करतात. डोके जिकडे जाते तिकडे पाय आपोआपच वळतात.

१२) मार्गाधरें वतविं । विश्व हें मोहरे लावावें ।

अलौकिक नोहावें । लोकांप्रति ॥१७१॥

अर्थ :- स्वतः सन्मार्गाचे आचरण करून लोकांनाही सन्मार्गाला लावावे व आपण कोणी अलौकिक पुरुष आहोत असे त्यांना भासवु नये.

१३) जैसी बहुरूपियांची रावो राणी । स्त्रीपुरुषभावो नाहीं मनीं ।
परी लोकसंपादणी । तैशीच करिती ॥१७६॥

अर्थ :- बहुरूप्यानी राजा राणीचे जरी सोंग घेतले तरी त्यांचे मनात स्त्रीपुरुष भाव असत नाही; पण लोकांना मात्र ते राजाराणी आहोत असे भासवितात.

१४) ते देहाभिमानु सांडुनी । गुणकर्मे वोलांडुनी ।
साक्षीभूत होउनी । वर्तती देहीं ॥१८२॥

अर्थ :- गुण आणि कर्मे हे आपल्यापेक्षा वेगळे आहेत हे ओळखणारा, देहाभिमान नसणारा पुरुष देहामध्ये साक्षीभूत होऊन राहतो.

१५) पतंगा दीपीं आलिंगन । तेथ त्यासी अचूक मरण ।
तेवीं विषयाचरण । आत्मघाता ॥२०१॥

अर्थ :- ज्याप्रमाणे पतंगाने दीपाचे ज्योतीवर उडी घेतली असता त्याला जसे अचूक मरण येते; त्याप्रमाणे विषयाचरणात आत्मघात हा निश्चित आहे.

१६) तरी हे काम क्रोधु पाहीं । जयांतें कृपेची सांठवण नाहीं ।
हे कृतांताचां ठार्यीं । मानिजती ॥२४०॥

अर्थ :- हे कामक्रोध, हे असे आहेत की त्यांचे जवळ दयेचा लवलेशही नाही; म्हणून ते कळिकाळासारखेच वाटतात.

१७) हे ज्ञाननिधीचे भुजंग । विषयदरींचे वाघ ।
भजनमार्गींचे मांग । मारक जे ॥२४१॥

अर्थ :- कामक्रोध हे आत्मज्ञानरूपी ठेव्यावरचे भुजंगच असून विषयांचे खोल दरीत टपून बसलेले जणू वाघच आहेत. हेच भजनमार्गावरचे मारेकरी, वाटमारे चांडाळ आहेत.

१८) साध्वी शांति नागविली । मग माया मांगी शृंगारिली ।
तियेकरवीं विटाळविली । साधुवृंदें ॥२५१॥

अर्थ :- कामक्रोध यानी साध्वी शांती पार उघडी केली व तिची सर्व भूषणे मायामांगीचे अंगावर घालून तिचा शृंगार केला व तिच्या करवी साधुजनांना विटाळ केला व त्यांचे पावित्र्य हिरावून घेतले.

१९) हे शस्त्रेवीण साधिती । दोरेंवीण बांधिती ।

ज्ञानियासी तरी वधिती । पैज घेउनी ॥२५८॥

अर्थ :- कामक्रोध हे शस्त्राशिवाय आपले काम साधतात,

दोरावाचून जिवाला बांधतात. जे ज्ञानी आहेत, त्यांचा तर पैज घेऊन घात करतात.

२०) हे चिखलेंवीण रोंविती । पाशिकेंवीण गोंविती ।

हे कवणाजोगें न होती । आंतौटेपणें ॥२५९॥

अर्थ :- कामक्रोध हे जीवाला चिखल नसताना रुतवितात, जाळ्याशिवाय अडकवितात. कामक्रोध हे जीवाचे ठिकाणी खोलवर रुजले असल्याने त्यांना जिंकणे हे सहसा कोणालाही साधत नाही.

अध्याय ४ था

१) तैसे वैराग्याची शिव न देखती । जे विवेकाची भाष नेणती ।

ते मूर्ख केवीं पावती । मज ईश्वरातें ॥२५॥

अर्थ :- ज्यांनी वैराग्य कसले असते हे पाहिले नाही, ज्यांना विवेकाची भाषाही समजत नाही, असे मूर्ख, मज ईश्वराप्रत कसे पोचतील ?

२) मी अविवेकाची काजळी । फेडूनि विवेकदीप उजळीं ।

तैं योगियां पाहे दिवाळी । निरंतर ॥५४॥

अर्थ :- 'मीपणा' ही अविवेकाची काजळी काढून टाकून विवेकाचा दीप उजळला असता योगीजनांना निरंतर आनंदाच्या दीपावलीचा लाभ होतो.

३) तैं पापाचा अचळु फिटे । पुण्याची पहाट फुटे ।

जैं मूर्ति माझी प्रगटे । पंडुकुमरा ॥५६॥

अर्थ :- अर्जुना, माझा साक्षात्कार झाला असता पापाचे पर्वत जळून भस्मसात होतात व पुण्याचा उदय होतो.

४) सांगें पितळेची गंधिकाळिक । जैं फिटली होय निःशेख ।

तैं सुवर्ण काई आणिक । जोडूं जाईजे ॥६४॥

अर्थ:- कळकविणे किंवा काळे पडणे हा पितळेचा दोष गेल्यास सोने काही वेगळे आहे का ?

५) देखें मनुष्यजात सकळ । हें स्वभावता भजनशीळ ।

जाहलें असे केवळ । माझ्याचि ठायीं ॥६७॥

अर्थ :- मनुष्यमात्राचे ठिकाणी असणारा स्वानंदघन सोहमरूप आत्मा हे माझेच रूप असून त्यावर स्वभावतः कळतनकळत मनुष्यमात्राचे असणारे प्रेम-सोहंभक्ती-सोहंसाची आत्मनिष्ठा, हेच ते भजन होय.

६) हें मजचिस्तव जाहलें । परी म्यां नाहीं केलें ।

ऐसें जेणें जाणितलें । तो सुटला गा ॥८१॥

अर्थ :- हे सर्व माझ्यासाठीच झाले आहे; परंतु यातले मी काहीच केलेले नाही, हे ज्याने जाणले तो सुटलाच.

७) जो सकळकर्मीं वर्ततां । देखें आपुली नैष्कर्म्यता ।

कर्मसंगें निराशता । फळाचिया ॥९३॥

अर्थ :- जो सर्व कर्मे करीत असता, स्वतःला कर्माचा कर्ता समजत नाही व कर्माच्या फळाची आशाही धरत नाही.

८) आणि उदोअस्ताचेनि प्रमाणें । जैसें न चालतां सूर्याचिं चालणें ।

तैसें नैकर्म्यत्व जाणे । कर्मीचि असतां ॥९९॥

अर्थ :- ज्याप्रमाणे सूर्य स्थिर असूनही तो उगवतो व मावळतो या कल्पनेमुळे तो चालतो असे वाटते; त्याप्रमाणे कर्माचरण होत असता जो आपली मूळची नैष्कर्म्यस्थिती जाणतो.

९) आणि हें कर्म मी करीन । अथवा आदरिलें सिद्धी नेईन ।

येणें संकल्पेंही जयाचें मन । विटाळेना ॥१०४॥

अर्थ :- हे कर्म मी करीन किंवा आरंभलेले कर्म निश्चितपणे पूर्णत्वाला नेईन असा संकल्प ज्याचे मनाला शिवतही नाही .

१०) दैवास्तव देहाचें पाळण । ऐसा निश्चयो परिपूर्ण ।

जो चिंतीना देहभरण । तो महायोगी जाण दैवयोगें ॥१२५॥

अर्थ :- जो कोणी देहाचे पालनपोषण सर्वस्वी दैवावर टाकतो व देहाच्या पोषणाची चिंता करीत नाही, तो दैवयोगाने महायोगी समजला जातो.

११) जयां ऐहिक धड नाहीं । तयांचें परत्र पुससी काई ।

म्हणोनि सांगों कां वाई । पंडुकुमरा ॥१५५॥

अर्थ :- अर्जुना, अशांना ऐहिक सुखही धड मिळत नाही, तेथे त्यांच्या पारलौकीक सुखाचे काय विचारतोस ? त्याबद्दल न बोललेलेच बरे.

१२) तें ज्ञान पै गा बरवें । जरी मनीं आथि आणावें ।

तरी संतां या भजावें । सर्वस्वेंशीं ॥१६५॥

अर्थ :- ते बरवे ज्ञान प्राप्त व्हावे अशी जर मनामध्ये तळमळ असेल, तर संतांनी जे सांगितले आहे ते आणि तेच, सर्व 'स्व' मानून केले पाहिजे.

१३) जे ज्ञानाचा कुरुठा । तेथ सेवा हा दारवंटा ।

तो स्वाधीन करीं सुभटा । वोळगोनी ॥१६६॥

अर्थ :- संत हे ज्ञानाचे माहेरघर असून सेवा म्हणजे उत्तम आठवण-भगवंताचे नाम हा त्या घराचा उंबरठा आहे. ते नाम तू प्राप्त करून घे.

१४) तरी तनुमनुजीवें । चरणासीं लागावें ।

आणि अगर्वता करावें । दास्य सकळ ॥१६७॥

अर्थ :- अर्जुना, हे भगवंताचे नाम प्राप्त होण्यासाठी तू शरीराने मनाने, जिवाभावाने संतांना शरण जा व नम्रपणाने निरहंकार होऊन त्यांची सर्व सेवा कर.

१५) मग अपेक्षित जें आपुलें । तेंही सांगती पुसिलें ।

जेणें अंतःकरण बोधलें । संकल्प्या नये ॥१६८॥

अर्थ :- अशा तऱ्हेने नम्रपणाने, निरहंकार होऊन केलेल्या सेवेने

संतुष्ट झाल्यावर, आपल्याला अपेक्षित असलेले जे आत्मज्ञान, त्याविषयी आपण विचारले तर ते 'चैतन्य निजधाम' अशा नामाचा उपदेश करतील व त्यायोगे अंतःकरणातील संकल्प विकल्प नाहिसे होतील.

१६) ऐसें ज्ञानप्रकाशें पाहेल । तें मोहांधकारु जाईल ।

जें गुरुकृपा होईल । पार्था गा ॥१७१॥

अर्थ :- गुरुकृपा झाली असता आत्मप्रकाशात ज्ञान प्राप्त होईल व मोहाचा अंधःकार नाहीसा होईल.

१७) तरी आत्मसुखाचिया गोडिया । विटे जो कां सकळ विषयां ।

जेयांचे ठाई इंद्रियां । मानु नाहीं ॥१८७॥

अर्थ :- आत्मसुखाची गोडी लागल्याने ज्याला विषयांचा मनापासून वीट आला, तो इंद्रियांचे इच्छेला महत्व देत नाही.

१८) ऐकें जया प्राणियाचां ठायी । इया ज्ञानाची आवडी नाहीं ।

तयाचें जियालें म्हणों काई । वरी मरण चांग ॥१९३॥

अर्थ :- अर्जुना, ज्या माणसाचे ठिकाणी या आत्मज्ञानाची आवड नाही, त्याचे जिणे व्यर्थ आहे. त्यापेक्षा तो मेलेला चांगला.

१९) म्हणऊनि संशयाहूनि थोर । आणिक नाही पाप घोर ।
हा विनाशाची वागुर । प्राणियासी ॥२०३॥

अर्थ :- या संशयाहून मोठे पातक नाही. संशय हा प्राण्याला विनाशाप्रत नेणारा पाश आहे.

२०) जैसें बिंब तरी बचकें एवढें । परि प्रकाशा त्रैलोक्य थोकडें ।
शब्दाची व्याप्ति तेणें पाडें । अनुभवावी ॥२१५॥

अर्थ :- ज्याप्रमाणे सूर्यबिंब दिसायला हाताच्या तळव्याएवढे दिसते; पण प्रकाशाला त्रिभुवनही अपुरे पडते, त्याप्रमाणे माझ्या शब्दांची बोध करून देण्याची शक्तीही सूर्यप्रकाशाच्या बरोबरीची अनुभवाला येईल.

२१) तैसा मनाचा मारु न करितां । आणि इंद्रियां दुःख न देतां ।
एथ मोक्षु असे आयता । श्रवणाचिमाजी ॥२२४॥

अर्थ :- मनाचा कोंडमारा न करता, इंद्रियाला दुःख न देता, जाणीवनेणीवरहित नादश्रवणी तदाकार होणे, हा श्रवणाचे ठिकाणी आयता प्राप्त होणारा मोक्ष आहे.

अध्याय ५ वा

१) तरी गेलियाची से न करी । न पवतां चाड न धरी ।
जो सुनिश्चळु अंतरीं । मेरु जैसा ॥१९॥

अर्थ :- प्राप्त वस्तू हरवली तर त्याची जो आठवण करत नाही किंवा अप्राप्त वस्तूची कधी इच्छाही करत नाही. जो मेरू पर्वताप्रमाणे अंतरात निश्चळ राहतो.

२) आणि मी माझे ऐसी आठवण । विसरलें जयाचें अंतःकरण ।
पार्था तो संन्यासी जाण । निरंतर ॥२०॥

अर्थ :- अर्जुना, ज्याच्या अंतःकरणात मी व माझे याचे स्मरण नसते, तोच खरा निरंतर संन्यासी आहे असे समज.

३) म्हणोनि कल्पना जें सांडे । तेंचि गा संन्यासु घडे ।
या कारणें दोनी सांगडे । संन्यासयोगु ॥२५॥

अर्थ :- म्हणून कल्पनेचा निरास झाला असता आत्म्याचा योग घडतो व संन्यासही घडतो, या दृष्टीने संन्यास व योग दोन्ही सारखेच आहेत.

४) जे पार्था तया देहीं । मी ऐसा आठऊ नाही ।
तरी कर्तृत्व कैचें काई । उरे सांगें ॥३८॥

अर्थ :- अर्जुना, ज्याचे ठिकाणी 'मी देह' हा भाव नाही, जो महात्मा देहावर असतच नाही, त्याचे ठिकाणी कर्तृत्वाची भावना असेल का ?

५) अगा करितेनवीण कर्म । तेंचि तें निष्कर्म ।

हें जाणती सवर्म । गुरुगम्य जें ॥६३॥

अर्थ :- कर्तेपणाची भावना नसताना जे कर्म घडते, तेच नैष्कर्म्य आहे, ही वर्माची खूण गुरूकृपेने ते जाणतात.

६) तो जयाकडे वास पाहे । तेउती सुखाची सृष्टि होये ।

तो म्हणे तेथ राहे । महाबोधु ॥७४॥

अर्थ :- तो जिकडे पाहतो तिकडे सुखाचा वर्षाव होतो व तो म्हणेल तेथे आत्मबोध प्रगट होतो.

७) नातरी अंधकराची वानी । जैसा सूर्यो न देखे स्वर्णी ।

अमृत नायके कार्नी । मृत्युकथा ॥९१॥

अर्थ :- सूर्य स्वप्नात सुद्धा अंधःकार पाहत नाही किंवा अमृताला कधीही मृत्युकथा एकावयास मिळत नाही.

८) म्हणोनि सर्वत्र सदा सम । तें आपणचि अद्रय ब्रह्म ।

हें संपूर्ण जाणे वर्म । समदृष्टीचें ॥९६॥

अर्थ :- म्हणून सर्व ठिकाणी सतत सारखे असणारे जे अद्वितीय परब्रह्म, तेच आपण आहो, असे जे समदृष्टीचे वर्म, ते तो जाणतो.

९) म्हणोनि विषयभोगीं जें सुख । तें साद्यंतचि जाण दुःख ।

परि काय करिती मूर्ख । न सेवितां न सरे ॥१२०॥

अर्थ :- म्हणून विषयभोगात होणारे सुख हे सुख नसून संपुर्ण सुरवातीपासून शेवटपर्यंत दुःखच आहे; पण मूर्खाना ते विषयसुख भोगल्यावाचून राहवत नाही.

१०) अथवा आत्मप्रकाशें चोखें । जो आपणपेंचि विश्व देखे ।

तों देहेंचि परब्रह्म सुखें । मानूं येईल ॥१४५॥

अर्थ :- जो आत्मप्रकाशाने सर्व विश्वच आत्मस्वरूप पाहतो, तो सदेह सुखाने परब्रह्म झाला असे मानता येईल.

११) सांडूनि दक्षिण वाम । प्राणापानसम ।

चित्तेसीं व्योम- । गामिये करिती ॥१५३॥

अर्थ :- डाव्या व उजव्या नासापुटी मार्ग निरोधून प्राणापान एकवटतात आणि चित्तासह चिदाकाशात मिसळून जातात.

अध्याय ६ वा

- १) सहजें ब्रह्मरसाचें पारणें । केलें अर्जुनालागीं नारायणें ।
कीं तेचि अवसरीं पाहुणे । पातलों आम्ही ॥२॥
अर्थ :- भगवान श्रीकृष्णाने आर्जवून असलेल्या अर्जुनाला
ब्रह्मानंदाची मेजवानी दिली. त्यावेळी आम्ही तेथे अगदी
पाहुण्यासारखे हजर झालो.
- २) माझा मराठाचि बोलु कौतुकें । परि अमृतातेही पैजां जिंकें ।
ऐसीं अक्षरें रसिकें । मेळवीन ॥१४॥
अर्थ :- माझे बोल शुद्ध प्राकृत आहेत खरे; पण ते अमृतालाही
पैज मारून जिंकतील, अशी रसभरीत अक्षरे, मी जोडिन.
- ३) तेणें कारणें मी बोलेन । बोलीं अरूपाचे रूप दावीन ।
अतींद्रिय परि भोगवीन । इंद्रियांकरवीं ॥३६॥
अर्थ :- गुरुकृपेने 'काय नोहे' अशी अवस्था प्राप्त झाल्याने
बोलविते धनी ते आहेत; म्हणून अरूप होते ते रूपाला
आणण्याचे सामर्थ्य व अतिंद्रिय असणारे ज्ञान इंद्रियांकरवी
भोगविण्याची शक्ती, शब्दांना प्राप्त झाली आहे.

- ४) आइकें सकळ संमतें जगीं । अर्जुना गा तोचि योगी ।
जो कर्म करूनि रागी । नोहेचि फळीं ॥४३॥
अर्थ :- अर्जुना, जगातील सर्व जाणत्या पुरुषांच्या मताने, जो
आपली विहित कर्म करून त्यांच्या फळाची इच्छा धरीत नाही,
तोच योगी होय.
- ५) तरी जयाचिया इंद्रियांचिया घरा । नाहीं विषयांचिया येरझारा ।
जो आत्मबोधाचिया वोवरां । पहुडला असे ॥६२॥
अर्थ :- ज्याठिकाणी आत्म्याचा बोध होतो अशा विवरस्थानात
जो ब्रह्मनिद्रेत पहुडला आहे, ज्याचा सोहंभाव प्रगट झाला
आहे, त्याची इंद्रिये विषय विसरतात.
- ६) जयाचें नांव तीर्थरावो । दर्शनं प्रशस्तीसि ठावो ।
जयाचेनि संगें ब्रह्मभावो । भ्रंतासी ॥१०२॥
अर्थ :- ज्याच्या नुसत्या दर्शनाने संपूर्ण समाधान लाभते-
प्रसन्नता लाभते, भ्रंत जनांना ब्रह्मभाव प्राप्त होतो, तो सर्व
तीर्थात तीर्थराज-तीर्थराव आहे.
- ७) तेथ प्रवृत्तिरूच्या बुडीं । दिसती निवृत्तिफळाचिया कोडी ।
जिये मार्गीचा कापडी । महेशु आझुनी ॥१५३॥
अर्थ :- या पंथराज योगमार्गात प्रवृत्तिरूपी वृक्षाच्या मुळाशी

निवृत्तिरूपी फळे दिसतात. भगवान शंकर या मार्गाने अजून प्रवास करीत आहेत.

८) आतां आंगातें आंग वरी । पवनातें पवनुचि धरी ।
ऐसी अनुभवाची उजरी । होंचि लागे ॥१९०॥

अर्थ :- जडंगाने चिदंगाला धरायचे म्हणजे आकाशरूप जीवन (पवन) गगनात मिसळायचे, मिसळत राहायचे, असा अनुभव स्पष्टपणाने येऊ लागतो.

९) नासापुटौनि बारा । जो जातसे अंगुळें बारा ।
तो गचिये धरूनि माघारा । आंतु घाली ॥२३६॥

अर्थ :- नाकपुडीतून जो निःश्वास बारा अंगुळे खाली वाहतो आहे, तो कमितकमी खाली कसा येईल, असा प्रयत्न कर.

१०) तें कुंडलिनी जगदंबा । जे चैतन्यचक्रवर्तीची शोभा ।
जिया विश्वबीजाचिया कोंभा । साउली केली ॥२७२॥

अर्थ :- ती कुंडलिनी जगदंबा म्हणजे जगाची माता आहे. चैतन्यचक्रवर्तीची ऐश्वर्यवती लक्ष्मी आहे. जिने विश्वबीजाचा कोंभ जो जीव त्यावर साउली केली आहे.

११) पिंढें पिंडाचा ग्रासु । तो हा नाथसंकेतीचा दंशु ।

परि दाऊनि गेला उद्देशु । महाविष्णु ॥२९१॥

अर्थ :- पिंडाने पिंडाचा ग्रास करण्याचा हा नाथसांप्रदायात जो अनुभव घेण्याचा मार्ग आहे, याचा भगवंतांनी येथे काही उद्देशाने उल्लेख केला आहे.

१२) देखें साधकु निघोनि जाये । मागां पाउलांची वोळ राहे ।

तेथ ठायीं ठायीं होये । हे आणिमादिक ॥२९७॥

अर्थ :- परमात्माप्राप्तीचे मार्गाने साधक पुढे निघून गेला की मागे त्याच्या पाऊलखुणा राहतात. जाताना तो ठिकठिकाणी पाऊलखुणांबरोबर आणिमादिक सिद्धी सांडत जातो.

१३) जें विश्वाचे मूळ । जें योगद्रुमाचें फळ ।

जें आनंदाचें केवळ । चैतन्य गा ॥३२२॥

अर्थ :- जे विश्वाचे मूळतत्व, योगवृक्षाचे फळ आणि आनंदाचे केवळ सोलीव चैतन्यच आहे.

१४) जो रसनेंद्रियाचा अंकिला । कां निद्रेसी जीवें विकला ।

तो नाही एथ म्हणितला । अधिकारिया ॥३४५॥

अर्थ :- ज्याचा जिभेवर ताबा नाही, ज्याला झोप आवरता आवरत नाही, त्याला या मार्गाचा अधिकारी म्हणता येत नाही.

१५) म्हणोनि आपणपां विश्व देखिजे । आणि आपण विश्व होईजे ।
ऐसें साम्यचि एक उपसिजे । पांडवा गा ॥४०९॥

अर्थ :- आपल्या अंतर्यामी असणाऱ्या विश्वाची-परमेश्वराची जाणीव झाली की विश्वात भरून राहिलेल्या वासुदेवाची जाणीव होते. पार्था, या साम्यभावानेच नित्य उपासना करावी.

१६) कां जें यया मनाचें एक निकें । जें हें देखिले गोडीचिया ठया सोके ।
म्हणोनि अनुभवसुखचि कवतिकें । दावीत जाइजे ॥४२०॥

अर्थ :- या मनाचे असे एक वैशिष्ट्य आहे, की त्याने एखादी गोष्ट पाहिली व ती त्याला आवडली तर ते पाहण्याची त्याला चटक लागते; म्हणून त्याला कौतुकाने आत्मानुभवसुख दाखवीत जावे.

१७) तैशी दशेची वाट न पाहतां । वयसेचिया गांवा न येतां ।
बाळपणीच सर्वज्ञता । वरी तयातें ॥४५३॥

अर्थ :- प्रौढत्वाची वाट न पाहताना, वय वाढणेपूर्वीच, बाळपणीच त्याला सर्वज्ञता वरते.

१८) बळियें इंद्रियें येती मना । मन एकवटे पवना ।
पवन सहजें गगना । मिळोचि लागे ॥४६०॥

अर्थ :- इंद्रिये बलवान आहेत खरी; पण ती मनाच्या स्वाधीन

असतात. मन हे चंचळ आहे खरे; पण ते पवनाशी ऐक्य पावते व पवन सहज गगनात मिसळू लागतो.

१९) अगा योगी जो म्हणिजे । तो देवांचा देव जाणिजे ।
आणि सुखसर्वस्व माझे । चैतन्य तो ॥४८२॥

अर्थ :- अरे ज्याला योगी म्हणतात, तो देवांचा देव आहे. तो माझा सुखाचा सुखनिधी सुखसागर आहे. फार काय सांगू, तो माझा आत्मा आहे.

अध्याय ७ वा

१) येथ एकचि लीला तरले । जे सर्वभावें मज भजले ।

तयां ऐलीच थडिये सरलें । मायाजळ ॥९७॥

अर्थ :- जे सर्वभावाने माझे भजन करतात, त्यांना मायाजाळ बाधत नाही. या तीरावरच असताना त्यांना ही मायानदी आटलेली अनुभवाला येते. ते सहजगत्या त्या मायेतून परपार होतात.

२) जैसा वारा कां गगनीं विरे । मग वारेपण वेगळें नुरे ।

तेविं भक्त हे पैज न सरे । जरी ऐक्या आला ॥११४॥

अर्थ :- ज्याप्रमाणे वारा आकाशात विरला असता, तो आकाशाहून वेगळा जाणवत नाही; त्याचप्रमाणे माझ्याशी ऐक्य पावून झालेला भक्त, पैज मारून सांगतो, विभक्त होऊच शकत नाही.

३) जरी पवन हालवूनि पाहिजे । तरी गगना वेगळा देखिजे ।

एन्हवीं गगन तो सहजें । असे जैसे ॥११५॥

अर्थ :- निश्चल परब्रह्माचे (गगनाचे) ठिकाणी कल्पनेचे चळण, निर्माण झाले; तर मायेचे (पवनाचे) वेगळेपण जाणवते. एरवी

कल्पना सरली की माया (पवन) न जाणवता निश्चल परब्रह्मच (गगन) जाणवते.

४) हें समस्तही श्रीवासुदेवो । ऐसा प्रतीतिरसाचा वोटला भावो ।

म्हणोनि भक्तांमाजी रावो । आणि ज्ञानिया तोचि ॥१३६॥

अर्थ :- हे समस्त विश्व वासुदेवरूप आहे अशी प्रचिती ज्याचे ठिकाणी भावातून अवतरते, तो भक्तश्रेष्ठ ज्ञानी आहे असे समज.

५) देवोदेवीं मीचि पाहीं । हाही निश्चय त्यासि नाही ।

भाव ते ते ठायीं । वेगळाला धरी ॥१४४॥

अर्थ :- देव आणि देवी मीच आहे, हाही निश्चय ज्याचे ठिकाणी नसतो, तो त्या त्या देवतांचे ठिकाणी निरनिराळा भाव धरतो.

६) येर तनुमनुप्राणीं । जे निरंतर माझेयाचि वाहणीं ।

ते देहाचां निर्वाणीं । मीचि होती ॥१५०॥

अर्थ :- जे शरीर, मन, प्राण मला समर्पण करतात - आपले अस्तित्व शून्य करतात, जे मरणाही आधी मरून राहिलेले असतात, ते देहांती मीच होऊन जातात.

अध्याय ८ वा

- १) ऐशिया आपुलियाची सहजस्थिती । जया ब्रह्माची नित्यता असती ।
तया नाम सुभद्रापती । अध्यात्म गा ॥१९॥
अर्थ :- अर्जुना, नित्य ब्रह्माची आपल्या ठिकाणी असणारी सहजस्थिती, तिला अध्यात्म असे म्हणतात.
- २) ऐसा करितेनवीण गोचरु । अव्यक्तीं हा आकारु ।
निपजे जो व्यापारु । तया नाम कर्म ॥२९॥
अर्थ :- अव्यक्ताचे ठिकाणी दिसणारा आकार निर्माण करण्यासाठी कर्त्याशिवाय जी कृती दिसते, तिला कर्म म्हणतात.
- ३) पै केशांचा गुंडाळा । ते वरि ठेविली स्फटिकशिळा ।
ते वरी पाहिली डोळां । तंव भेदली गमली ॥४२॥
अर्थ :- केशांच्या गुंतवळावर जर स्फटिक ठेवले तर नाना प्रकारांनी ते भंगल्याचे डोळ्याला दिसते.
- ४) आणि मरणीं जया जें आठवें । तो तेचि गतीतें पावे ।
म्हणोनि सदां स्मरावें । मातेंचि तुवां ॥७५॥
अर्थ :- आणि मरणाचे वेळी ज्याला जे आठवते तो जन्म त्याला

प्राप्त होतो; म्हणून अर्जुना, सदासर्वदा तू माझेच स्मरण करावे.

- ५) तूं मन बुद्धि सांचेंसी । जरी माझिया स्वरूपीं अर्पिंसी ।
तरी मातेंचि गा पावसी । हे माझी भाक ॥७९॥
अर्थ :- अर्जुना, तू जर माझे स्वरूपाचे ठिकाणी सर्वभावाने मन व बुद्धी समर्पण करशील; तर माझी प्राप्ती निश्चित होईल, असे मी तुला वचन देतो.
- ६) तेविं सदभ्यासे निरंतर । चित्तासी परमपुरुषाची मोहर ।
लावीं मग शरीर । असो अथवा जावो ॥८२॥
अर्थ :- अर्जुना, तू देहावर असुदेस अथवा नसुदेस, तू सत्स्वरूपाला दाखविणारा निरंतर अभ्यास कर व चित्ताला परमपुरुषाची मोहर (खूण) प्राप्त करून दे.
- ७) जें गगनाहूनि जुनें । जें परमाणूहूनि सानें ।
जयाचेनि सन्निधानें । विश्व चळे ॥८७॥
अर्थ :- जो नभाहून पुरातन आहे, जो परमाणूहून सूक्ष्म आहे व ज्याचे सान्निध्यात विश्वाचे चलनवलन होते.
- ८) कां झांकलिये घटींचा दिवा । नेणिजे काय जाहला केव्हां ।
या रीती जो पांडवा । देह ठेवी ॥९८॥

अर्थ :- ज्याप्रमाणे झाकलेल्या घटातील दिवा केव्हा शांत झाला हे समजत नाही; त्याप्रमाणे जो देह ठेवतो.

९) तो केवळ परब्रह्म । जया परमपुरुष ऐसें नाम ।
तें माझें निजधाम । होऊनि ठाके ॥१९१॥

अर्थ :- जो माझ्या 'चैतन्य निजधाम' अशा नामाशी तद्रूप झालेला आहे, तो परमब्रह्मच आहे. अशा पुरुषास परमपुरुष असे संबोधतात.

१०) म्हणोनि वेदविद नर । म्हणती जयातें अक्षर ।
जें प्रकृतीसी पर । परमात्मरूप ॥१०३॥

अर्थ :- म्हणून वेदवेत्ते पुरुष ज्याला अक्षर म्हणतात असे परमात्मरूप, प्रकृतीच्या पलिकडे आहे.

११) म्हणोनि प्रणवैकनाम । हें एकाक्षर ब्रह्म ।
जो माझें स्वरूप परम । स्मरतसांता ॥११८॥

अर्थ :- माझ्या परमस्वरूपाचे स्मरण करीत असताना सोहं मधील सकार, हकार गळून जाऊन राहणाऱ्या एकाक्षर ब्रह्म ओंकाराचा अनुभव जो घेतो.

१२) यापरी त्यजी देहातें । तो त्रिशुद्धी पावे मातें ।
जया पावण्या परीतें । आणिक पावणें नाही ॥११९॥

अर्थ :- अशा प्रणवाचे अनुसंधानात जो देह ठेवतो, त्याला निश्चित माझी प्राप्ती होते. यापेक्षा आणि मिळवायचे तरी काय असते?

१३) म्हणोनि तूप होऊनि माघौतें । जेवीं दुधपणा न येचि निरुतें ।
तेविं पावोनियां जयातें । पुनरावृत्ति नाही ॥२०२॥

अर्थ :- म्हणून ज्याप्रमाणे दुधाचे तूप केल्यानंतर पुनः तुपाचे दूध निश्चित करता येत नाही; त्याप्रमाणे परमात्मरूप झाल्यावर पुन्हा जन्ममरणरूपी संसार प्राप्त होत नाही.

१४) मज तरंगपण असे का नसे । ऐसें हे उदकासी कही प्रतिभासे ।
तें भलतेव्हां जैसें तैसें । उदकचि कीं ॥२४९॥

अर्थ :- पाण्यावर तरंग उठला किंवा नाही उठला याचे ज्ञान पाण्याला असत नाही. तरंग उठला तरी व नाही उठला तरी, ते केव्हाही जसेच्या तसे पाणीच असते.

अध्याय ९ वा

- १) अहो चंद्रकांतु द्रवता कीर होये । परि ते हातवटी चंद्रीं की आहे ।
महणऊनि वक्ता तो वक्ताचि नोहे । श्रोतेनिविण ॥२९॥
अर्थ :- चंद्रकांत मणी पाझरतो; पण त्याला पाझर फोडण्याची कला मात्र चंद्राचे ठिकाणीच असते. म्हणून प्रेमपूर्वक एकाग्रतेने श्रवण करणाऱ्या श्रोत्यावाचून वक्त्याचेही वक्तृत्व उचंबळुन येत नाही.
- २) तैसा हृदयामध्ये मी रामु । असतां सर्वसुखाचा आरामु ।
कीं भ्रांतासि कामु । विषयावरी ॥६०॥
अर्थ :- मी हृदयामध्ये आत्मराम असल्याने सर्वसुखाची विश्रांती प्राप्त असतानादेखील भ्रांतीने भ्रांत झालेले जीव मात्र विषयसुखाचीच इच्छा करतात.
- ३) कां बीजचि जाहलें तरु । अथवा भांगारचि अळंकारु ।
तैसा मज एकाचा विस्तारु । तें हें जग ॥६५॥
अर्थ :- ज्याप्रमाणे बीजाचाच वृक्ष होतो किंवा सोन्याचेच निरनिराळे अलंकार होतात; त्याप्रमाणे सर्व विश्व माझेपासून झाले आहे.
- ४) पै गगन जेवढें जैसें । पवनु गगनीं तेवढाचि असे ।
सहजें हालविलिया वेगळा दिसे । एन्ही गगन तेंचि तो ॥८९॥

अर्थ :- अर्जुना, जेवढे गगन (ब्रह्म) आहे, तेवढाच पवन (माया) गगनामध्ये आहे. चळण (कल्पना) निर्माण झाले असता हालचाल झाल्याने पवनाची (मायेची) जाणीव होते. एरवी पवन (माया) न जाणवता गगनच (ब्रह्मच) जाणवते.

५) तैसे भूतजात माझ्या ठायीं । कल्पिजे तरी आभासे कांहीं ।
निर्विकल्पीं तरि नाहीं । तेथ मीचि मी आघवें ॥९०॥

अर्थ :- त्याप्रमाणे कल्पना केली तर माझे ठिकाणी भूते भासमान होतात. एरवी निर्विकल्प अवस्थेत (कल्पनेचा निरास झाला असता) भूते नसून, मीच सर्व आहे, हे जाणवते.

६) तैसें स्थूलाकारीं नाशिवेंतें । भवंसा बांधोनि चित्तें ।
पाहती मज अविनाशातें । तरि कैचा दिसें ॥१५२॥

अर्थ :- नाशिवंत स्थूल आकाराचे ठिकाणी चित्तात भरवसा बांधून स्थूल दृष्टीने निराकार, अविनाशी अशा मला पाहतात, मग मी कसा दिसेन ?

७) ऐसें मीच होऊनि पांडवा । करिती माझी सेवा ।
परि नवलावो तो सांगावा । असे आइक ॥१९६॥

अर्थ :- अर्जुना, याप्रमाणे मद् रूपच होऊन ते माझी सेवा करतात; पण ती सेवा तू समजतो त्यापेक्षा वेगळी आहे, ते तू ऐक .

८) तरी कीर्तनाचेनि नटनाचें । नाशिले व्यवसाय प्रायश्चित्तांचे ।
जे नामचि नाही पापाचें । ऐसें केलें ॥१९७॥

अर्थ :- नटनाम परमात्म्याचा अंतर्दामी होणारा नाच म्हणजे कीर्तन. या कीर्तनाने प्रायः चित्ताचे व्यवसाय नाहिसे होऊन पापाचे नावच शिल्लक राहिले नाही.

९) यमदमा अवकळा आणिली । तीर्थे ठायावरून उठविली ।
यमलोकींची खुंटिली । राहाटी आघवी ॥१९८॥

अर्थ :- यमदमाना म्हणजे मनोनिग्रह, इंद्रियनिग्रह यांनाही या कीर्तनाने अवकळा आणिली, म्हणजे यमदम ही साधने निरुपयोगी झाली. तीर्थांचे महत्व संपले व यमलोकीचे व्यवहारच ठप्प झाले.

१०) यमु म्हणे काय यमावें । दमु म्हणे कवणातें दमावें ।
तीर्थे म्हणती काय खावें । दोष ओखदासि नाही ॥१९९॥

अर्थ :- यम म्हणू लागला, मनच नाही तर कशाचा संयम करू? दम म्हणू लागला, इंद्रिये अंतर्मुख झाल्यावर कशाचे दमन करायचे? आणि औषधाला दोष शिल्लक राहिला नाही, तर मग आम्ही कशाचे क्षालन करायचे? असे तीर्थे म्हणू लागली.

११) ऐसे माझेनि नामघोषे । नाही करिती विश्वाची दुःखे ।
अवघे जगचि महासुखे । दुमदुमित भरलें ॥२००॥

अर्थ :- असे माझ्या नामघोषाने विश्वाची दुःखे नाहिशी करत सर्व जग सर्वसुखाने दुमदुमून सोडले.

१२) ते पाहाटेवीण पाहावित । अमृतेवीण जीववित ।
योगेवीण दावित । कैवल्य डोळां ॥२०१॥

अर्थ :- ते पहाट झाल्याशिवायच जीवाना जीवनाचा प्रकाश देतात, अमृताशिवाय जीवन जगवितात आणि योगाशिवाय हातोहात मोक्षसुखाचा अनुभव देतात.

१३) कहीं एकाधेनि वैकुंठा जावें । तें तिहीं वैकुंठचि केलें आघवें ।
ऐसें नामघोषगौरवें । धवळले विश्व ॥२०३॥

अर्थ :- पुर्वी कुणीतरी एखादा महात्मा वैकुंठाला जायचा. या संतांनी मात्र संपुर्ण मेदिनीच- पृथ्वीच वैकुंठ करून ठेवली. माझ्या नामघोषगौरवाने सर्व विश्व प्रकाशित केले.

१४) जयांचे वाचेपुढां भोजें । अखंड नाम नाचत असे माझे ।
जें जन्मसहस्त्रीं वोळगिजे । एकवेळ यावया ॥२०६॥

अर्थ :- मागील हजारो जन्मात केलेल्या सत्कर्मांचे पुण्य पदरी असेल; तर माझे नाम एकवेळ मुखाला येते. तर ज्यांचे जिव्हाग्रावर माझे नाम अखंड नाचत आहे, त्यांची पुण्याई काय असेल?

१५) तो मी वैकुंठीं नसे । एक वेळ भानुबिंबीही न दिसें ।

वरी योगियांचीही मानसें । उमरडोनि जाय ॥२०७॥

अर्थ :- तो मी वैकुंठात असत नाही. एकवेळ सूर्यलोकीही मी राहत नाही. फार काय, योगीजनांची मने, हे ही माझे राहण्याचे ठिकाण नाही.

१६) परी तयांपाशीं पांडवा । मी हारपला गिंवसावा ।

जेथ नामघोषु बरवा । करिती ते माझे ॥२०८॥

अर्थ :- अर्जुना, या सर्व ठिकाणी शोधून न सापडणारा मी, बरवा नाम घोष करणाऱ्या माझ्या भक्तांच्यापाशी मात्र निश्चित सापडतो.

१७) कैसे माझां गुणीं धाले । देशकाळातें विसरले ।

कीर्तनसुखें झाले । आपणपांचि ॥२०९॥

अर्थ :- अभ्यासाने जे माझे गुणाचे (सूत्राचे) ठिकाणी तृप्त झाले, त्यामुळे ज्यांना देशकाळाचे भान राहिले नाही, ते आपल्याच ठिकाणी कीर्तनसुखाने सुखी झालेले असतात.

१८) कृष्ण विष्णु हरि गोविंद । या नामाचे निखळ प्रबंध ।

मार्जी आत्मचर्चा विशद । उदंड गाती ॥२१०॥

अर्थ :- कृष्ण, विष्णु, हरी, गोविंद या नामाच्या प्रबंधात माझी आत्मचर्चा विशद केली आहे.

१९) अखंड अगर्वता होऊनि असती । तयांची विनय हेचि संपत्ती ।

जे जयजयमंत्रें अर्पिती । माझांचि ठार्यीं ॥२२६॥

अर्थ :- जे सर्वदा निरभिमानी असतात, विनय हेच ज्यांचे धन असते, ते सर्वाभूती भगवद्भाव अनुभवून, माझा जयजयकार करतात, त्यांना शरण जातात.

२०) नमितां मानाभिमान गळाले । म्हणोनि अवचितें ते मीचि जहाले ।

एसे निरंतर मिसळले । उपासिती ॥२२७॥

अर्थ :- माझे नमन करताच-मन मला अर्पण होताच मान, अभिमान हे खलासच झाले व ते सहजच मद्दूरुप झाले, तरी आश्चर्य हे की, ते त्याच भावाने माझे ठिकाणी मिसळत उपासना करीतच राहिले.

२१) म्हणोनि विश्व भिन्न । परि न भेदे तयांचें ज्ञान ।

जैसे अवयव तरी आन आन । परि एकेचि देहींचें ॥२५०॥

अर्थ :- हे विश्व विविधतेने नटले आहे. पण त्याचे ज्ञान त्यांना विविध प्रकारांनी होत नाही. या विविधतेत एक परमात्माच भरून राहिला आहे, त्याचेच त्यांना ज्ञान होते. विष्णुमय जगच त्यांना अनुभवाला येते. ज्याप्रमाणे निरनिराळे अवयव भासत असले, तरी त्यांना वेगळे अस्तित्व असत नाही. ते एका शरीराचेच असतात.

२२) इयें प्रकृतिपुरुषे दोन्हीं । उपजलीं जयाचिया मनीं ।
तो पितामह त्रिभुवनीं । विश्वाचा मी ॥२७२॥

अर्थ :- प्रकृती व पुरुष ज्या मूळच्या स्वरूपावर कल्पनेने भासले, तो विश्वाचा पितामह मी आहे.

२३) पर्वती बैसका न संडावी । समुद्रीं रेखा नोलांडावी ।
पृथ्वीया भूतें वाहावीं । हे आज्ञा माझी ॥२८२॥

अर्थ :- पर्वतांनी बसकण (बैठक) सोडू नये, सागराने सीमा ओलांडू नये, पृथ्वीने सर्व प्राणिमात्रांना भूतसृष्टीला आधार द्यावा, ही माझीच आज्ञा आहे.

२४) म्यां बोलविल्या वेदु बोले । म्यां चालविल्या सूर्यु चाले ।
म्यां हालाविल्या प्राणु हाले । जो जगातें चाळिता ॥२८३॥

अर्थ :- माझ्या सत्तेने वेद निर्माण झाले, माझ्या सत्तेने सूर्य कार्य करतो, जगाला चाळविणारा प्राण, माझ्या सत्तेने हालचाल करतो.

२५) जो मज होय अनन्य शरण । त्याचें निवारीं मी जन्ममरण ।
यालागीं शरणागता शरण्य । मीचि एकु ॥२८८॥

अर्थ :- जो मला अनन्यभावाने शरण येतो त्याला मी मोक्ष देतो; म्हणून शरणागतांना शरण जाणेस मीच एक योग्य आहे.

२६) म्हणोनि अर्जुना मी नसें । ऐसा कवणु ठाव असे ।

परि प्राण्यांचें दैव कैसें । जे न देखती मातें ॥३००॥

अर्थ :- अर्जुना, मी नाही अशी कोणतीही जागा नाही, असे असताना, प्राण्यांचे दुदैव पाहा कसे आहे, सर्वत्र मीच असून ते मला पाहत नाहीत.

२७) स्वर्गा पुण्यात्मके पापें येइजे । पापात्मके पापें नरका जाइजे ।
मग मातें जेणें पाविजे । तें शुद्ध पुण्य ॥३१६॥

अर्थ :- पुण्यात्मक पापाने स्वर्गप्राप्ती व पापात्मक पापाने नरकप्राप्ती होते. अर्जुना, ज्या पुण्याने माझी प्राप्ती होते, ते शुद्ध पुण्य होय.

२८) आणि मजचिमाजीं असतां । जेणें मी दूरी होय पंडुसुता ।
तें पुण्य ऐसें म्हणतां । जीभ न तुटे काई ॥३१७॥

अर्थ :- सर्व जीव माझ्यातच असून ज्या कर्माने मी दुरावतो, अशा कर्मांला पुण्य म्हणताना जीभ झडत कशी नाही यांची?

२९) ते मरणाऐलीचकडे । मज मिळोनि गेले फुडे ।

मग मरणीं आणिकीकडे । जातील केविं ॥३६५॥

अर्थ :- अर्जुना, जे मरणापूर्वी जिवंत असतानाच मद्दरूप झालेले असतात, ते मरणानंतर आणखी कुठे जातील?

३०) एथ जाणीव करी तोचि नेणे । आथिलेपण मिरवी तेंचि उणे ।

आम्ही जाहलों ऐसैं जो म्हणे । तो कांहींचि नव्हे ॥३६८॥

अर्थ :- माझे ज्ञान झाले असे म्हणणे हेच अज्ञान, आपण कोणी आहोत असे मिरविणे हाच त्यातील उणेपणा; तर आपण काही न होणे हीच परमेश्वराची जवळीक-हेच कृतार्थतेचे लक्षण.

३१) ते वर्तत दिसती देहीं । परि ते देहीं ना माझां ठायीं ।

आणि मी त्यांचां हृदयीं । समग्र असें ॥ ४०९ ॥

अर्थ :- ते वागताना त्यांचे तादात्म्य देहाशी आहे असे वागतात; पण त्यांचे तादात्म्य देहाशी नसून ते माझे ठिकाणी गंनू गेलेले असतात व मी त्यांचे हृदयाचे ठिकाणी वास करून असतो.

३२) परिमळु निघालिया पवनापाठीं । मागें वोस फूल राहे देठीं ।

तैसें आयुष्याचिये मुठीं । केवळ देह ॥४१३॥

अर्थ :- वारा फुलातील सुगंध घेऊन गेला असता वासरहीत फूल जसे देठाला राहते, तसा आयुष्याचे शेवटी देह राहतो.

३३) जैसा दीपें दीपु लाविजे । तेथ आदील कोण हें नोळखिजे ।

तैसा सर्वस्वें जो मज भजे । तो मी होऊनि ठाके ॥४२८॥

अर्थ :- ज्याप्रमाणे एका दिव्याने दुसरा दिवा लावला असता पहिला दिवा कोणता, हे ओळखता येत नाही; त्याप्रमाणे सर्वभावाने सर्वत्र 'स्व' चा अनुभव घेऊन, माझे भजन करणारा, मीच होऊन जातो .

३४) तैसें माझिये भक्तीविण । जळो तें जियालेपण ।

अगा पृथ्वीवरी पाषाण । नसती काई ॥४३६॥

अर्थ :- त्याप्रमाणे माझ्या भक्तीशिवाय जे जगणे आहे, त्या जगण्याला आग लागु दे. असे जर मनुष्याचे जगणे असेल तर पृथ्वीवर दगड काय कमी आहेत का ?

३५) जैसे तंवचि वहाळ वोहळ । जंव न पवती गंगाजळ ।

मग होऊनि ठाकती केवळ । गंगारूप ॥४५८॥

अर्थ :- वहाळ, वोहळ, जोवर ते गंगेला मिळत नाहीत तोवर वेगळे असतात; पण एकदा का ते गंगेला मिळाले, की ते गंगारूपच होतात.

३६) तैसें क्षत्री वैश्य स्त्रिया । कां शूद्र अंत्यजादि इया ।

जाती तंवचि वेगळालिया । जंव न पवती मातें ॥४६०॥

अर्थ :- त्याप्रमाणे क्षत्रिय, वैश्य, स्त्रिया, शूद्र अंत्यज या जाती, प्रकार तोवर, जोवर ते मद्रूप होत नाहीत. मद्रूप झाले, की ते ब्राह्मणच.

३७) तेविं विषयांचे जे सुख । तें केवळ परम दुःख ।

परि काय कीजे मूर्ख । न सेवितां न सरे ॥४९९॥

अर्थ :- त्याप्रमाणे विषयापासून होणारे जे सुख आहे, ते सुख नव्हे ते केवळ परमदुःखच आहे; पण काय करावे, मूर्खाना त्याचे सेवन केल्याशिवाय राहवतच नाही.

३८) म्हणोनि मृत्युलोकीं सुखाची कहाणी । ऐकिजेल कवणाचां श्रवणीं ।
कैची सुखनिद्रा आंथरुणीं । इंगळांच्या ॥५०१॥

अर्थ :- पुनः पुनः प्राप्त होणारे जन्म, मरण- या संसारातल्या सुखाची कहाणी कोणाचे कानावर येते का ? निखाऱ्याची खाई पसरून त्यावर सुखाची झोप कोणास लागेल का ?

३९) जंव जंव बाळ बळिया वाढे । तंव तंव भोजें नाचती कोडें ।
आयुष्य निमालें आंतुलियेकडे । ते ग्लानीचि नाही ॥५११॥

अर्थ :- बाळ वयाने वाढला म्हणून आनंदाने, कौतुकाने नाचतात- वाढदिवस साजरा करतात; पण त्याचे आयुष्य तेवढे कमी शिल्लक राहिले याची खंत कोणालाही असत नाही.

४०) तरी झडझडोनि वहिला निघ । इये भक्तीचिये वाटे लाग ।
जिया पावसी अव्यंग । निजधाम माझे ॥५१६॥

अर्थ :- हे सारे झटकून टाकून तू वेगळा निघ व भक्तिपंथाचे आक्रमण कर, तरच तुला माझे शुध्द स्वरूप प्राप्त होईल.

४१) तूं मन हें मीचि करीं । माझां भजनीं प्रेम धरीं ।
सर्वत्र नमस्कारीं । मज एकातें ॥५१७॥

अर्थ :- तू आपले मन मद्‌रूप कर. माझ्या भजनाविषयी प्रेम धर व सर्वत्र चराचरी मी भरलो आहे, हे अनुभवून मला नमस्कार कर.

अध्याय १० वा

१) हें असो दिठी जयावरी झळके । कीं हा पद्मकरु माथां पारुखे ।
तो जीवचि परि तुके । महेशेशीं ॥९॥

अर्थ :- हे गुरुराया, आपली कृपादृष्टी ज्याचेवर होते किंवा आपला वरदहस्त ज्याचे मस्तकावर येतो, तो जीवच खरा; पण शिवाचे योग्यतेचा होतो.

२) कां साडेपंधरया रजतवणी । तैशीं स्तुतीचीं बोलणीं ।
उगियाची माथा ठेविजे चरणीं । हेंचि भलें ॥१५॥

अर्थ :- सद्गुरूस्तुती शब्दाने करणे म्हणजे शुध्द सोन्याला चांदीचे पाणी दिल्यापैकी आहे; म्हणून उगेपणात येऊन त्यांच्या चरणावर माथा ठेवणे यातच माझे भले आहे.

३) एथ वेद मुके जाहाले । मन पवन पांगुळले ।
रातीविण मावळले । रविशशी ॥६४॥

अर्थ :- मन, पवनाची गती कुंठीत झाली अर्थात रवि, शशी या जीवनाच्या गती लोप पावल्या, जीवन उर्ध्वगामी झाले, प्रकाशरूप परमात्म्याशी ऐक्य झाले, अखंड ज्योतीचा साक्षात्कार झाला. मग रात्र कुठली होणार? याठिकाणी आपले शहाणपण चालत नाही. या शहाणपणानेच वेद मुके झाले.

- ४) तो चालतें ज्ञानाचें बिंब । तयाचे अवयव ते सुखाचें कोंभ ॥
येर माणुसपण ते भांब । लौकिक भागु ॥७७॥
अर्थ :- हे महात्मे म्हणजे मूर्तिमंत ज्ञानच अवतीर्ण झालेले असते, त्यांचे अवयव हे सर्वसुखाचे कोंभच असतात, बाकी वर वर पाहता जो मनुष्यपणाचा भाग दिसतो, तो केवळ अज्ञानभ्रमानेच दिसतो.
- ५) जें जें भेटे भूत । तें तें मानिजे भगवंत ।
हा भक्तीयोगु निश्चित । जाण माझा ॥११८॥
अर्थ :- जे जे दृष्टीला दिसते ते सारे भगवद्रूप अनुभवाला येणे, हाच माझा निश्चित स्वरूपाचा भक्तीयोग आहे.
- ६) विषयविषाचा पडिपाडू । गोड परमार्थु लागे कडू ।
कडू विषय तो गोडू । जीवासी जाहला ॥१५९॥
अर्थ :- विषयरूप विषाचा महिमा असा आहे, की परमार्थ गोड असून तो जीवास कडू लागतो व विषय कडू असूनही ते गोड वाटतात.
- ७) वेदांआंतु सामवेदु । तो मी म्हणे गोविंदु ।
देवांमाजी मरुद्बंधु । महेंद्र तो मी ॥२२३॥
अर्थ :- वेदांमध्ये सामवेद व देवांमध्ये मरुद्बंधू इंद्र मीच आहे.

- ८) इंद्रियांआंतु अकरावें । मन तें मी हें जाणावें ।
भूतांमार्जी स्वभावें । चेतना ते मी ॥२२४॥
अर्थ :- इंद्रियांमध्ये अकरावे जे मन, व भूतमात्राचे ठिकाणी स्वभावतः असणारे चैतन्य ते मीच आहे.
- ९) नामजपयजु तो परम । बाधूं न शके स्नानादि कर्म ।
नामें पावन धर्माधर्म । नाम परब्रह्म वेदार्थे ॥२३३॥
अर्थ :- नामजपयज्ञ हा सर्व यज्ञात श्रेष्ठ असून या यज्ञाकरिता स्नानादी कर्माची आवश्यकता नाही. धर्माधर्म ज्यायोगे पावन होतात अशा नामजपाला वेदांनी 'परब्रह्म' असे संबोधिले आहे.
- १०) ययां नरांमार्जी राजा । तो विभूतिविशेष माझा ।
जयातें सकळ लोक प्रजा । होऊनि सेविती ॥२३९॥
अर्थ :- ज्याची सर्व लोक प्रजाजन होऊन सेवा करतात - तो राजा, सर्व मनुष्यामध्ये माझी विभुती होय.
- ११) अगा दैत्यांचियां कुळी । प्रल्हादु तो मी न्याहाळी ।
म्हणोनि दैत्यभावादिमेळी । लिंपेचिना ॥२४७॥
अर्थ :- दैत्यांचे कुळामध्ये दैत्यभाव नसलेला प्रल्हाद हे माझे रूप आहे.

१२) तयां वहिलियां गतिमंतां- । आंतु पवनु तो मी पंडुसुता ।
शस्त्रधरां समस्तां- । माजी श्रीराम तो मी ॥२५१॥

अर्थ :- अती वेगवान अशा पदार्थात पवन व शस्त्रधरांमध्ये प्रभू श्रीराम ही माझीच रूपे आहेत.

१३) गायत्रीछंद जें म्हणिजे । तें सकळां छंदांमाजि माझे ।
स्वरूप हें जाणिजे । निभ्रांत तुवां ॥२८२॥

अर्थ :- सकल छंदांमध्ये गायत्री छंद हे माझे रूप आहे.

१४) मासांआंत मार्गशीरु । तो म्हणे शारंगधरु ।

ऋतूंमाजी कुसुमाकरु । वसंतु तो मी ॥२८३॥

अर्थ :- मासांमध्ये मार्गशीर्षमास व ऋतूंमध्ये वसंतऋतू ही माझीच रूपे आहेत.

१५) म्हणोनि सानें थोर न म्हणावें । उंच नीच भाव सांडावे ।
एक मीचि ऐसें मानावें । वस्तुजातातें ॥३०५॥

अर्थ :- म्हणून येथे लहानथोर, उच्च नीच्च असा भेदभाव करू नये, कोणतीही वस्तू भगवदरूपच मानावी, अनुभवावी.

१६) जेथ जेथ संपत्ति आणि दया । दोन्ही वसती आलिया ठाया ।
ते ते जाण धनंजया । विभूति माझी ॥३०७॥

अर्थ :- अर्जुना, ज्या वस्तूचे ठिकाणी ऐश्वर्य व दया हे दोन्ही गुण वास करतात, ती वस्तू माझेच रूप आहे.

अध्याय ११ वा

१) आतां यावरी एकादशीं । कथा आहे दोन्ही रसीं ।

जेथ पार्था विश्वरूपेसीं । होइल भेटी ॥१॥

अर्थ :- यानंतर आता जेथे अर्जुनाला विश्वरूपाचे दर्शन होणार आहे, त्या अकराव्या अध्यायातील कथाभागात शांत व अद्भूत हे दोन रस मुख्यतः व्यक्त झालेले आहेत.

२) जो जागता स्वप्नावस्थे जाये । तो जेवीं स्वप्नींचें आघवें होये ।
तेवीं अनंत ब्रह्मकटाह आहे । आपणचि जाहला ॥१२०॥

अर्थ :- जागा असलेला पुरुष पुढे स्वप्नावस्थेत जातो व तो मग स्वप्नात जेवढे काही दिसते, ते सर्व आपणच होतो, त्याप्रमाणे हरी हा आपणच जग होतो.

३) तीं अक्षरें नव्हती देखा । ब्रह्मसाम्राज्यदीपिका ।

अर्जुनालागीं चित्कळिका । उजळलिया कृष्णें ॥१७८॥

अर्थ :- 'ब्रह्मसाम्राज्यदीपिका-भगवद्गीता' ही काही जुळवलेली अक्षरे नव्हती, ती भगवान श्रीकृष्णाने अर्जुनासाठी उजळलेली अंतरीची ज्ञानज्योती होती.

४) मग दिव्यचक्षु प्रगटला । तथा ज्ञानदृष्टी पाटा फुटला ।

ययापरी दाविता जाहला । ऐश्वर्य आपुलें ॥१७९॥

अर्थ :- भगवंतांनी अर्जुनाला दिव्य चक्षू दिले, त्याची ज्ञानदृष्टी उघडली. अर्जुनाला आत्मसुखी केले व आपले विश्वरूप ऐश्वर्य दाखविले.

५) तैसे ते दिव्यसूर्य सहस्रवरी । जरी उदयजती कां एकेचि अवसरीं ।

तन्ही तथा तेजाची थोरी । उपमूं न ये ॥२३८॥

अर्थ :- असे हजारो सूर्य जरी एकाचवेळी उदय पावले तरी त्यांच्या त्या एकत्रित तेजाला या आत्मतेजाची सर येणार नाही.

६) तूं धर्माचा बोलावा । अनादिसिद्ध तूं नित्य नवा ।

जाणें मी सदतिसावा । पुरुष विशेष तूं ॥३०९॥

अर्थ :- धर्मरूपी आत्मा ज्याचे ठिकाणी चंचळत्वाने निर्माण झाला असा तू, अनादी, स्वतःसिद्ध, नित्य, नूतन, छत्तीस तत्त्वांचे मुळाशी असणारा, या छत्तीसाहून वेगळा, निश्चळ सदतीसावा पुरुष - हरी आहेस. हे मी आता जाणले.

७) म्हणोनि वेगीं प्रसन्न होई देवराया । संहरीं संहरीं आपुली माया ।

काढीं मातें महाभया- । पासोनियां ॥३८५॥

अर्थ :- देवराया, लवकरात लवकर जीवनाचे वेगात असणारी

त्रिगुणात्मक माया नाहिशी करून तू साक्षात्काराला ये व या द्वैतभयापासून माझी सुटका कर.

८) अरे कोणही कोणातें न मारी । एथ मीचि हो सर्व संहारीं ।

हें विश्वरूपव्याजें हरी । प्रकटित असे ॥४०८॥

अर्थ :- अरे अर्जुना, येथे कोणी कोणास मारत नसून मीच सर्वांचा संहार करित आहे. हेच अर्जुनापुढे विश्वरूपाचे निमित्ताने भगवंतांनी प्रगट केले.

९) परि जेतुलें येथ प्रवेशलें । तेंतुलिया लोहें पाणीचि पां गिळिलें ।

वहिवार्तीहि पुसिलें । नामरूप तयाचें ॥४२६॥

अर्थ :- ज्याप्रमाणे तापलेल्या लोखंडावर पाणी पडताच क्षणात ते चर्च होऊन नाहीसे होते; त्याप्रमाणे तुझ्या मुखात जे काही आले, त्याचे नामोनिशाणही शिल्लक राहिले नाही. खातेवहीतूनही त्यांचे नाव काढून टाकले.

१०) तैसें माझिये साक्षात्कारीं । सरे अहंकाराची वारी ।

अहंकारलोपीं अवधारीं । द्वैत जाय ॥६९४॥

अर्थ :- माझ्या सगुणरूपाचा (आत्म्याचा) साक्षात्कार झाला असता अहंकार नाहीसा होतो व अहंकार नाहीसा झाला की अंतःकरणातील द्वैत नाहीसे होते.

११) एक मी तो हें आघवें । एक मीचि आथी स्वभावें ।

किंबहुना सामावे । समरसे तो ॥६१५॥

अर्थ :- मग 'मी', 'तो', 'हे सर्व विश्व' स्वभावतः मी (हरी) च आहे. या अनुभवाने तो माझ्याशी समरस पावतो.

१२) भरोनि सद्भावाची अंजुळी । मियां ओवियाफुलें मोकळी ।

अर्पिली अंग्रियुगुलीं । विश्वरुपाच्या ॥७०८॥

अर्थ :- मी सद्भावाच्या ओंजळीत ही ओव्यांची फुले घेऊन भक्तीने विश्वरूप परमात्म्याचे दोन्ही चरणावर वाहिली.

अध्याय १२ वा

१) जय जय वो शुद्धे । उदारे प्रसिध्दे ।

अनवरत आनंदे । वर्षतिये ॥१॥

अर्थ :- श्रीगुरूकृपादृष्टी ही जिच्यामध्ये काही उमटत नाही; म्हणून निर्मळ-शुद्ध असल्याबद्दल व सर्वत्र आनंदाचा वर्षाव करणारी; म्हणून उदार असल्याबद्दल प्रसिद्ध आहे. हे माते तुझा जयजयकार असो.

२) तरि व्यक्त आणि अव्यक्त । हें तूंचि एक निभ्रांत ।

भक्तीं पाविजे व्यक्त । अव्यक्त योगें ॥२३॥

अर्थ :- हे देवा, तू व्यक्त झालास की दृश्य अव्यक्त व तू अव्यक्त झालास की दृश्य व्यक्त होते, अर्थात या दृश्याचे अस्तित्वच तुझ्यावर अवलंबून आहे. म्हणजेच व्यक्त व अव्यक्त तूच आहेस. भक्तियोगाने तू अव्यक्त असणारा व्यक्त होतोस व योगाने अव्यक्त जाणता येते.

३) तें अक्षर जी अव्यक्त । निर्देश देशरहित ।

सोहंभावें उपासित । ज्ञानिये जे ॥३२॥

अर्थ :- त्या अविनाशी, अव्यक्त, अनिर्देश्य व्यापक स्वरूपाची ज्ञानी सोहंभावाने उपासना करतात.

४) आणि येर तेही पांडवा । जे आरूढोनि सोहंभावा ।
झोंबती निरवयवा । अक्षरासी ॥४०॥

अर्थ :- आणि अर्जुना, दुसरे जे सोहंभावावर आरूढ होऊन
निरवयव, अक्षर अशा माझ्या पदाला झोंबु पाहतात-कवटाळू पाहतात.

५) ऐसे जे समबुद्धी । मिळावया सोहंसिद्धी ।
आंगविताति निरवधी । योगदुर्गे ॥५७॥

अर्थ :- अशा रितीने सोहंसिद्धीची प्राप्ती होण्यासाठी अमर्याद
असे योगाचे अवघड गड समबुद्धीने सर करतात.

६) ताहानें ताहानचि पियावी । भुकेलिया भूकचि खावी ।
अहोरात्र वार्वी । मवावा वारा ॥६३॥

अर्थ :- अहोरात्र वायुसाधन साधून आपणास किती साधन
साधले आहे, हे निःश्वास किती अंगुळे खाली येतो आहे, हे
दोन्ही हाताच्या बोटांनी मोजून ठरवणारे, तहान लागली असता
तहानच प्यावी व भूक लागली असता भुकेलाच खावे या
अवस्थेला पोहोचतात.

७) एन्हवी तरी माझिया भक्तां । आणि संसाराची चिंता ।
काय समर्थाची कांता । कोरात्र मागे ॥८५॥

अर्थ :- माझ्या विभक्त नसलेल्या भक्तांना संसारच (संसरण)
उरत नाही. मग संसाराची चिंता कुठली ? अर्जुना, राजाच्या

बायकोला कधी कोरात्र मागावे लागेल का ?

८) नामाचिया सहस्त्रवरी । नावा इया अवधारी ।
सजूनिया संसारी । तारू जाहलों ॥९०॥

अर्थ :- भवसिंधुतारक सहस्त्रनामाच्या नौका जोडून भक्तांना
भवसागरातून तारण्यासाठी मी स्वतः आलो.

९) तरि गा ऐसें करी । यया आठां पाहारांमाझारी ।
मोटकें निमिषभरी । देतु जाय ॥९०५॥

अर्थ :- अर्जुना, दिवसाच्या आठ प्रहरांपैकी एक निमिष तरी
माझे सुख अनुभवत जा.

१०) विष कीं आहारीं पडे । समुद्री पायवाट जोडे ।
एकी वाग्ब्रह्म थोकडे । अभ्यासें केलें ॥११२॥

अर्थ :- अभ्यासाने विष पचनी पडेल. समुद्रावर चालता येईल.
अहो या अभ्यासानेच वाग्ब्रह्म वेदश्रुती लोकांनी मुखोद्गत केली.

११) करणें कां न करणें । हें आघवें तोचि जाणे ।
विश्व चळतसे जेणें । परमात्मेनि ॥११८॥

अर्थ :- विश्वाचे व्यापार चालविणारा सूत्रधार परमात्माच, काय
करायचे व काय करायचे नाही, हे ठरवितो.

१२) माळियें जेउतें नेलें । तेउतें निवांतचि गेलें ।

तया पाणिया ऐसें केलें । होआवें गा ॥१२०॥

अर्थ :- जसे पाटातील पाणी - जीवन माळी जसे जेथे नेतो तेथे निमूटपणे जाते. त्या पाटातील जीवनाप्रमाणे आपुले जीवन अहंकारविरहित असावे.

१३) उत्तमातें धरिजे । अधम तरि अन्हेरिजे ।

हें कांहींचि नेणिजे । वसुधा जेवीं ॥१४५॥

अर्थ :- उत्तम पुरुष - संतांचा भार सहन करावा व अधमांचा अन्हेर करावा असे पृथ्वी कधीही करत नाही.

१४) कां रायाचें देह चाळूं । रंका परीतें गाळूं ।

हें न म्हणेचि कृपाळू । प्राणु पै गा ॥१४६॥

अर्थ :- किंवा कृपाळू प्राण, राजाचा देह व्यवस्थित चालवावा, गरिबाचा काय चालला तर चालू दे, नाही तर राहू दे, असे जसे म्हणत नाही.

१५) गाईची तृषा हरूं । कां व्याघ्रा विष होऊनि मारूं ।

ऐसें नेणेचि कां करूं । तोय जैसें ॥१४७॥

अर्थ :- किंवा फक्त गायीचीच तहान भागवीन, वाघाला वीष होऊन मारीन, असे पाणी कधी करू इच्छित नाही.

१६) जो आत्मलाभासारिखें । गोमटें कांहींचि न देखे ।

म्हणोनि भोगविशेखें । हरिखे ना जो ॥१९०॥

अर्थ :- ज्याच्या दृष्टीने आत्मलाभासारखा दुसरा श्रेष्ठ लाभच नाही, त्याला अन्य कोणत्याही भोगाने आनंद होत नाही.

१७) जो खांडावया घावो घाली । कां लावणी जयानें केली ।

दोघां एकचि साउली । वृक्षु दे जैसा ॥१९१॥

अर्थ :- जो झाड तोडण्यासाठी घाव घालतो त्याला किंवा जो झाड लावून त्याची जोपासना करतो त्याला, ज्याप्रमाणे वृक्ष सारखीच साउली देतो.

१८) जो निंदेतें नेघे । स्तुति न श्लाघे ।

आकाशा न लगे । लेपु जैसा ॥२०७॥

अर्थ :- अर्जुना, ज्याप्रमाणे आकाश हे निर्लेप असते; त्याप्रमाणे तो महात्मा निर्लेप असतो. तो निंदेने खट्टूही होत नाही अथवा स्तुतीने हरभऱ्याचे झाडावरही चढत नाही.

१९) साच लटिकें दोन्हीं । न बोले जाहला मौनी ।

जे भोगितां उन्मनी । आरायेना ॥२०९॥

अर्थ :- उन्मनी अवस्था भोगताना बोलणे व अबोलण्याचे बोलणे हे दोन्ही उत्पन्न होत नाही. तो मौन सांभाळणारा मौनी होतो.

२०) हैं विश्वचि माझे घर । ऐसी मती जयाची स्थिर ।

किंबहुना चराचर । आपण जाहला ॥२१३॥

अर्थ :- आपल्यात जे आत्मरूप भरून राहिले आहे तेच विश्वात - चराचरात भरून राहिले आहे, असा अनुभव आल्याने हे विश्व हेच आपुले घर आहे अशी ज्याची दृढबुध्दी आहे.

२१) मग यावरीही पार्था । माझां भजनीं आस्था ।

तरी तयातें मी माथां । मुकुट करी ॥२१४॥

अर्थ :- परमात्मरूप झाल्यावरही मूळस्वभाव - भजन हा असल्याने जो तसेच आस्थेने लक्षपूर्वक भजन करतो त्याला मी आपल्या मुकुटाप्रमाणे धारण करतो - डोक्यावर घेउन नाचतो.

२२) दोंवरी दोनी । भुजा आलों घेऊनी ।

आलिंगावयालागुनी । तयाचें आंग ॥२२४॥

अर्थ :- अर्जुना, स्थूलातील दोन व सूक्ष्मातील दोन अशा चार भुजा घेउन मी माझ्या प्रिय भक्ताला आलिंगन देण्यासाठी आलो.

२३) तेही प्राणापरौते । आवडती हैं निरुतें ।

जे भक्तचरित्रातें । प्रशंसिती ॥२२७॥

अर्थ :- जे माझ्या भक्तांच्या चरित्राची प्रशंसा करतात ते मला खरच माझ्या प्राणापेक्षा जास्त प्रिय आहेत.

अध्याय १३ वा

१) क्षेत्र आणि क्षेत्रज्ञातें । जाणणें जें निरुतें ।

ज्ञान ऐसें तयातें । मानूं आम्हीं ॥१॥

अर्थ :- छत्तीस तत्वांचे क्षेत्र - देह व त्याला जाणणारा क्षेत्रज्ञ - भगवान परमात्मा यांना यथार्थपणे जाणणे, याला आम्ही ज्ञान समजतो.

२) नवल अहंकाराची गोठी । विशेषें न लगे अज्ञानापाठीं ।

सज्ञानाचे झोंबें कंठीं । नाना संकटीं नाचवी ॥८२॥

अर्थ :- या अहंकाराचे एक असे विशेष आहे कीं तो सहसा अज्ञानांचे मागे लागत नाही; पण सज्ञानांची मात्र पाठ सोडत नाही. नाना संकटात नाचवून त्यांचे कंठाशी झोंबतो.

३) किंबहुना सोये । जीव आत्मयाची लाहे ।

तेथ जें होये । तया नाम सुख ॥१३१॥

अर्थ :- जीवाला आत्मप्राप्ती झाल्यावर जे निर्माण होते, त्याला सुख म्हणतात.

४) आणि ऐसी हे अवस्था । न जोडतां पार्था ।

जीजे तेंचि सर्वथा । दुःख जाणें ॥१३२॥

अर्थ :- जीवाला आत्मप्राप्ती न होता जे प्राप्त असते, ते सर्वथा दुःखच असते.

५) आतां असंगा साक्षिभूता । देहीं चैतन्याची जे सत्ता ।
तिये नांव पंडुसुता । चेतना येथें ॥१३४॥

अर्थ :- क्षेत्राचा स्पर्श नसलेले असंग, केवळ जाणणारे साक्षिभूत, जे चैतन्य, त्याची देहावर असणारी जी सत्ता, ती अर्जुना, चेतना होय.

६) तैसीं छत्तीसही इयें तत्त्वे । मिळती जेणें एकत्वे ।
तेणें समूहपरत्वे । क्षेत्र म्हणिये ॥१५५॥

अर्थ :- छत्तीस तत्त्वे जेव्हा त्याच्या एकट्याच्या अधिष्ठानावर एकत्र येतात तेव्हा त्या समुहाला क्षेत्र म्हणतात.

७) जया ज्ञानालागीं । गगन गिळिताती योगी ।
स्वर्गाची आडवंगी । उमरडोनि ॥१६२॥

अर्थ :- हे ज्ञान मिळवण्यासाठी स्वर्गसुखाची आडवाट सोडून योगी 'आकाशमार्गी गुप्तपंथ' आत्मसात करतात.

८) अथवा संभ्रमाचिया आयती । स्नेहो जैसा ये व्यक्ती ।
कां दर्शनाचिये प्रशस्ती । पुण्यपुरुष ॥१८१॥

अर्थ :- सहज आदरातिथ्यातुन जसा स्नेह व्यक्त होतो; तसे दर्शनाने प्रसन्न वृत्ती झाली की पुण्यपुरुष समजतो.

९) पूज्यता डोळां न देखावी । स्वकीर्ती कानीं नायकावी ।
हा अमुका ऐसी नोहावी । सेचि लोकां ॥१८८॥

अर्थ :- आपली पूजा लोकांनी करावी असे ज्याला मनापासून वाटत नाही. आपली स्तुती ऐकणेंस जो कधीही तयार असत नाही व आपण कोणी मोठे आहोत असे लोकांना जाणवू नये, अशी ज्याची इच्छा असते.

१०) माझे असतेपण लोपो । नांवरूप हारपो ।
मज झणें वासिपो । भूतजात ॥१९७॥

अर्थ :- माझे अस्तित्व कोणाला जाणवू नये, पाठिमागे माझा नावलौकिक राहू नये- म्हणजे मला लोकांनी विसरावे व माझे रूप कोणाच्या डोळ्यापुढेसुद्धा येऊ नये.

११) कां चैतन्याचिये पोवळी । मार्जी आनंदाचियां राऊळीं ।
श्रीगुरुलिंगा ढाळी । ध्यानामृत ॥३८७॥

अर्थ :- चैतन्याच्या प्राकारात ब्रह्मानंदाचे मंदिरात विराजमान श्रीगुरुलिंगावर (श्रेष्ठ आत्मतत्त्वावर) ध्यानामृताचा अभिषेक करतो.

१२) जंव देह हें असेल । तंव वोळगी ऐसीं कीजेल ।

मग देहांतीं नवल । बुद्धि आहे ॥४३०॥

अर्थ :- जोपर्यंत हा देहभाव आहे तोवर ही अशीच सेवा होणार.
देहांचा निरास झाल्यावर जी चैतन्याची चमक अनुभवास येते
जिला नवलबुद्धी- प्रज्ञा म्हणतात. तेथील सेवा म्हणजे उत्तम
आठवण - भगवंताचे नाम हीच होय.

१३) इये शरीरीची माती । मेळवीन तिथे क्षिती ।

जेथ श्रीचरण उभे ठाती । श्रीगुरुचे ॥४३२॥

अर्थ :- माझ्या शरीराची माती मी त्या भूमीवर पसरिन जेथे
माझ्या आराध्य सदगुरूचे चरण उभे आहेत किंवा ज्या भूमीला
त्यांचा पदस्पर्श झालेला आहे.

१४) जो गुरुदास्यें कृशु । जो गुरुप्रेमें सपोषु ।

जो गुरुआज्ञे निवासु । आपणचि ॥४४३॥

अर्थ :- जो गुरुसेवा करून कृश जाहला, गुरुंच्या प्रेमावर ज्याचे
पोषण झाले, व जो गुरुआज्ञेची सेवेसाठी वाट पाहतो.

१५) गुरुसंप्रदायधर्म । तेचि जयाचे वर्णाश्रम ।

गुरुपरिचर्या नित्यकर्म । जयाचें गा ॥४४५॥

अर्थ :- गुरुसंप्रदायात सांगितलेला धर्म हाच ज्याचा वर्णाश्रम
धर्म आहे. नित्य गुरुसेवेवीण ज्याला दुसरे नित्यकर्म राहिले
नाही.

१६) गुरु क्षेत्र गुरु देवता । गुरु माता गुरु पिता ।

जो गुरुसेवेपरौता । मार्गु नेणे ॥४४६॥

अर्थ :- ज्याला गुरुसेवेवाचून दुसरा परमार्थ मार्ग माहित नाही
त्याला गुरु हेच पुण्यक्षेत्र, गुरु हेच उपास्यदैवत, गुरुच आई व
गुरुच वडिल आहेत अशी अनुभूती येते.

१७) श्रीगुरुचें द्वार । तें जयाचें सर्वस्व सार ।

गुरुसेवकां सहोदर- । प्रेमें भजे ॥४४७॥

अर्थ :- श्रीगुरु जेथे राहतात त्या घराचे द्वार हे ज्याचे सारसर्वस्व
आहे. जो गुरुसेवकाला आपले मानून भावंडासमान त्याचेवर प्रेम
करतो.

१८) जयाचें वक्त्र । वाहे गुरुनामाचे मंत्र ।

गुरुवाक्यावांचूनि शास्त्र । हातीं न शिवे ॥४४८॥

अर्थ :- ज्याचे नाममुखातून मनाच्या पलीकडे नेणारे वायूरूप
गुरुनाम सतत स्मरणपूर्वक वाहत आहे, तो गुरुवचनाशिवाय
दुसरे शास्त्र जाणत नाही.

१९) शिवतले गुरुचरणीं । भलते जें पाणी ।

तया तीर्थयात्रे आणी । तीर्थे त्रैलोक्याची ॥४४९॥

अर्थ :- ज्या पाण्याला गुरुचरणाचा स्पर्श होईल, भले ते कसलेही असो, त्यात त्रैलोक्याची सर्व तीर्थे साठविली आहेत, असे जो समजतो.

२०) श्रीगुरुचें उशितें । लाहे जें अवचटें ।

तैं तेणें लाभें विटे । समाधीसी ॥४५०॥

अर्थ :- सदगुरुंचे उच्छिष्ट सेवन करण्यातील आनंदापुढे जो समाधीसुख गौण मानतो.

२१) कैवल्यसुखासाठीं । परमाणु घे किरीटीं ।

उधळती पायांपाठीं । चालतां जे ॥४५१॥

अर्थ :- सदगुरु जातायेता जे धुळीचे रजःकण उडतात, ते पावन धुळीकण मस्तकी धारण करून कैवल्याचे सुख जो भोगतो

२२) जया इये भक्तीची चाड । जया इये विषयींचें कोड ।

जो हे सेवेवांचून गोड । न मनी कांहीं ॥४५३॥

अर्थ :- ज्याला अशा गुरुभक्तीची निरिच्छ करणारी इच्छा आहे, ज्याला या गुरुसेवेचेच कौतुक वाटते व ज्याला या सेवेवाचून दुसरे काहीही गोड वाटत नाही.

२३) देह तरी वरिलीकडे । आपुलिया परी हिंडे ।

परि बैसका न मोडे । मानसींची ॥४८६॥

अर्थ :- देह गरजेप्रमाणे हालचाल करू दे, पण त्याची मनाची आत्मस्वरूपाचे ठिकाणी असणारी बैठक ढळत नाही.

२४) जयाची आज्ञा आपण । शिरीं वाहे अंतःकरण ।

मनुष्याकारें जाण । ज्ञानचि तो ॥५१२॥

अर्थ :- ज्याची आज्ञा अंतःकरण शिरसावंध मानते- म्हणजे मन, चित्त, बुद्धी, अहंकार हे ज्याच्या ताब्यात आहेत- स्वाधीन आहेत, तो मनुष्य नसून मनुष्याकारे अवतरलेले ते मूर्तिमंत ज्ञानच होय असे जाण.

२५) वमिलिया अन्ना । लाळ न घोंटी जेवीं रसना ।

कां आंग न सूये आलिंगना । प्रेताचिया ॥५१४॥

अर्थ :- ज्याप्रमाणे ओकलेले अन्न पाहून जिभेला कधीही पाणी सुटत नाही किंवा प्रेताला मिठी मारणेसाठी कोणीही सरसावत नाही.

२६) तया पाडें देहीं । जया मी आहे हे सेचि नाहीं ।

निरहंकारता पाहीं । तया नांव ॥५३४॥

अर्थ :- ज्या ज्ञान्याला मी देह धारण करणारा आहे अशी

आठवणच नाही, त्या ज्ञान्याच्या या अशा स्थितीला
निरहंकारता म्हणतात.

२७) बहु एकांतावरी प्रीति । जया जनपदाची खंती ।

जाण मनुष्याकरें मूर्ती । ज्ञानाची तो ॥६१४॥

अर्थ :- ज्याला एकांताची आवड असून जो माणसांपासून दूर
राहणेच पसंत करतो, तो मूर्तिमंत ज्ञानच आहे असे समज.

२८) करतळावरी वाटोळा । डोलतु देखिजे आंवळा ।

तैसें ज्ञान आम्ही डोळां । दाविलें तुज ॥६५२॥

अर्थ :- तळहातावरील वाटोळा डोलत असलेला आवळा
पाहावा, त्याप्रमाणे अर्जुना, मी तुला ज्ञान या डोळ्यांना दिसेल
असे स्पष्ट दाखविले.

२९) मोरांचा आंगीं अशेषे । पिसें असती डोळसें ।

परी एकली दिठी नसे । तैसें तें गा ॥८३६॥

अर्थ :- ज्याप्रमाणे मोराला अंगावर प्रत्येक पिसाला डोळा
असतो; पण त्यांना दिसत नसल्याने ते निरुपयोगी असतात,
त्याप्रमाणे इतर शास्त्रांचे ज्ञान असले तरी अध्यात्मज्ञानावाचून
ते ज्ञान व्यर्थ आहे.

३०) अगा सृष्टीवेळे प्रियोत्तमा । जया नांव म्हणती ब्रह्मा ।

स्थितीं जें विष्णुनामा । पात्र जाहलें ॥९२४॥

अर्थ :- नारायण (परमात्मा) जेव्हा त्रिगुणात्मक मायेतील
रजोगुणाचे द्वारा विश्वाची उत्पत्ती करतात तेव्हा त्यांना ब्रह्मा
असे म्हणतात. तर सत्वगुणाचेद्वारा जेव्हा ते प्रतिपाळ करतात
तेव्हा त्यांना विष्णू म्हणतात.

३१) मग आकारु हा हारपे । तेव्हां रुद्र जें म्हणिपे ।

तेहीं गुणत्रय जेव्हां लोपे । तें जें शुन्य ॥९२५॥

अर्थ :- शेवटी तमोगुणाला क्षुब्ध करून काळाच्या रूपाने ते जेव्हां
संहार करतात तेव्हा त्यांना रुद्र म्हणतात. जीवनातील हे त्रिगुण
जेव्हा लोपतात तेव्हा जे आकाशरूप जीवन राहते ते शून्य.

३२) नभाचें शून्यत्व गिळून । गुणत्रयातें नुरऊन ।

तें शून्य तें महाशून्य । श्रुतिवचनसंमत ॥९२६॥

अर्थ :- जीवनातील त्रिगुण नाहीसे झाल्यावर जे द्वैतद्योतक
अनुभव तुर्यावस्थेत येतात व शून्यत्व पदरात येते (नभाचे
शून्यत्व) ते ओलांडून पलिकडे गेल्यावर जे राहते ते
श्रुतिवचनसंमत महाशून्य.

३३) अर्जुना जिये ठायीं । न सरे द्वैताची वही ।

हें असो जें हृदयीं । सर्वांचां असे ॥९३९॥

अर्थ :- अर्जुना, ज्याठिकाणी द्वैत अजिबात चालत नाही असा निर्गुण परमात्मा प्रत्येकाचे हृदयात आहे.

३४) जें आकाराचें पैल तीर । जें नादाची पैल मेर ।
तुर्येचें माजघर । परब्रह्म जें ॥१०७५॥

अर्थ :- आकार दिसणे, नाद ऐकायला येणे हे द्वैतद्योतक अनुभव ज्या तुर्यावस्थेत येतात, त्या तुर्यावस्थेचे पलिकडे जे आहे ते परब्रह्म.

३५) जें आकाशाहूनि वाड । जें अव्यक्ताची पैल कड ।
जें भेटलिया अपाडा पाड । पडों नेदी ॥११४२॥

अर्थ :- जे आकाशाला व्यापलेले आहे, जे प्रकृतीच्या पलिकडे आहे. त्याची भेट झाल्यावर वेगळेपणा राहतच नाही.

३६) आकारु जेथ सरे । जीवत्व जेथें विरे ।
द्वैत जेथ नुरे । अद्वय जें ॥११४३॥

अर्थ :- ज्याच्या दृष्टीला सृष्टी येतच नाही-आकार दिसतच नाही, ज्याचा जीव हा वेगळा उरतच नाही, तो शिवरूपच झालेला असतो, त्याचे ठिकाणी द्वैत औषधालाही शिल्लक राहत नाही- अद्वैत प्रस्थापित झालेले असते.

अध्याय १४ वा

१) तूं जयांप्रति लपसी । तयां जग हें दाविसी ।
प्रकटु तैं करिसी । आघवेचि तूं ॥४॥

अर्थ :- तू ज्याच्यापासून लपून राहतोस, त्याना या जगाचा आभास होतोय; तर तू प्रगट झालास की दृष्य लयाला जातेय व सर्वत्र तूच अनुभवाला येतोस.

२) यालागीं आतां । स्तुती सांडूनि निवांता ।
चरणीं ठेविजे माथा । हेंचि भलें ॥१५॥

अर्थ :- चारी वाचा कुंठित झाल्यावर स्तुती कशी करणार? म्हणून स्तुती न करता निवांत होऊन, उगेपणात येऊन तुमच्या चरणावर मस्तक ठेवावे यातच माझे भले आहे.

३) जे क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगें । होइजे येणें जगें ।
आत्मा गुणसंगें । संसारिया ॥३३॥

अर्थ :- क्षेत्र व क्षेत्रज्ञ यांच्या संयोगाने हे सर्व जग उत्पन्न होते व आत्मा जीवनाचे सूत्राचे (गुणाचे) संगतीने संसारी होतो.

४) आणि हाचि प्रकृतिगतु । सुखदुःखभोगीं हेतु ।
अथवा गुणातीतु । केवळू हा ॥३४॥

अर्थ :- एरवी गुणातीत असणारा आत्मा प्रकृतीच्या तावडीत सापडून प्रकृतीमध्ये असणाऱ्या जाणीवेमुळे सुखदुःख भोगतो.

५) आपला आपणपेयां । विसरु जो धनंजया ।
तेचि रुप यया ॥ अज्ञानासी ॥७१ ॥

अर्थ :- आपल्याला आपले स्वरूपाचा विसर पडणे हेच अर्जुना, अज्ञानाचे रूप आहे.

६) तेवीं लचकलिया दिठी । मग देखणें जें जें उठी ।
तया नांव सृष्टी । मीचि वियें पै गा ॥८४ ॥

अर्थ :- निजदृष्टी स्वरूपापासून ढळली की मग जे जे काही भासू लागते, त्या भासाला सृष्टी म्हणतात. माझ्या सत्तेवर ती भासत असल्याने मीच त्या रूपाने दिसतो.

७) नाइकणें तें कानचि वाळी । न पाहाणें तें दिठीचि गाळी ।
अवाच्य तें टाळी । जीभचि गा ॥२०९ ॥

अर्थ :- जे जे ऐकू नये ते ते कानच ऐकायचे टाळतात, जे पाहू नये ते दृष्टीच पाहत नाही, जे बोलू नये ते जीभच बोलायचे टाळते.

८) सत्कर्में सात्विकी । रज तें रजोविषयकी ।
तम मोहादिकी । वर्तत असे ॥३४४ ॥

अर्थ :- सत्वगुण सत्कर्म आचरतो, रजोगुण राजस कर्म आचरतो तर तमोगुण मोहादिक तामसकर्म आचरतो.

अध्याय १५ वा

१) आतां हृदय हें आपुलें । चौफाळूनियां भलें ।
वरी बैसऊं पाउलें । श्रीगुरूचीं ॥१ ॥

अर्थ :- सहस्रदळी असणाऱ्या हृदयात सद्गुरूंच्या पाऊलांचा अनुभव घेऊ.

२) तैसीचि ययाची स्थिती । नासत जाय क्षणक्षणाप्रती ।
म्हणौनि ययातें म्हणती । अश्वत्थ हा ॥११४ ॥

अर्थ :- संसारवृक्षाची स्थिती क्षणाक्षणाला बदलणारी आहे म्हणून त्याला अश्वत्थ म्हणतात (अ म्हणजे नाही, श्व म्हणजे उद्या, तथ म्हणजे टिकणारे अशी अश्वत्थ शब्दाची फोड ती.प.पू. दासराममहाराज कीर्तनात सांगत.)

३) म्हणौनि जन्मे ना आहे । तैसिया सांगों कवण माये ।
यालागीं नाहीपणेंचि होये । अनादि हा ॥२३३ ॥

अर्थ :- संसारवृक्ष हा मुळातच नाही. म्हणूनच त्याला आरंभ नाही अर्थात जन्म नाही. मग आई कुठली सांगणार ? तो नाहीपणाने असल्याने- जन्म नसल्याने, त्याला अनादिपणा आहे.

- ४) तें आघवेचि दिसणें । जयातें कां न देखणें ।
विश्व भासतसे जेणें । लपालेनी ॥३०९॥
अर्थ :- हे सर्व जग, दृष्य दिसणे म्हणजेच त्याचे न दिसणे होय.
तो लपलाय म्हणून विश्वाचा आभास होतो आहे.
- ५) कां लवणाची कुंजरी । सूदलिया लवणसागरी ।
होयचि ना माघारी । परती जैसी ॥३१८॥
अर्थ :- मिठाची केलेली हत्तीण समुद्रात लोटली तर ती
ज्याप्रमाणे माघारी परत येत नाही.
- ६) तैसें ज्ञानाचिये दिठी । मजसीं अभिन्नचि ते किरिटी ।
येर भिन्नपण तें उठी । अज्ञानास्तव ॥३३४॥
अर्थ :- ज्ञानदृष्टीने पाहिले तर 'तो', 'मी'काही वेगळे नाही
असे अनुभवाला येईल. अर्जुना, याउलट वेगळेपणा अनुभवणे
हेच ते अज्ञान आहे.
- ७) एन्हवीं सर्वांच्या हृदयदेशीं । मी अमुका आहे ऐसी ।
जे बुद्धि स्फुरे अहर्निशीं । ते वस्तु गा मी ॥४२१॥
अर्थ :- सर्व जीवांचे सहस्रदळी असणाऱ्या हृदयात 'मी अमुक
आहे' अशी जी बुद्धी सदासर्वदा ज्याठिकाणी स्फुरते. अर्जुना,
ती वस्तू (वायुरूप चैतन्य) मीच आहे.

- ८) पाठीं श्रुतीसहित अशेष । जग हारपे जेथ निःशेष ।
तें निजज्ञानही चोख । जाणता मीचि ॥४३६॥
अर्थ :- जगासह जगाचे ज्ञान (जाणीव) आत्म्याचे ठिकाणी लय
पावल्यानंतर राहणारे निजत्वाचे ज्ञान जाणणारा मीच आहे.
- ९) तैसें अज्ञान ज्ञानें नेलें । आपण वस्तु देऊनि गेलें ।
ऐसें जाणणेनिवीण उरलें । जाणतें जे ॥५२८॥
अर्थ :- 'पाहणे आपणासी आपण' हे ज्ञान म्हणजे आत्मज्ञान
प्राप्त झाल्याने वेगळेपणाने त्याला अनुभवणे हे अज्ञान नाहीसे
होऊन साधक वस्तुरूपच होतो व इतर कोणतीही जाणीव
शिल्लक न राहता फक्त विज्ञान ('जाणोनी नेणणे' ही अवस्था)
शिल्लक राहते.
- १०) सोहं तेंही अस्तवलें । जेथ सांगतेंचि सांगणें जालें ।
द्रष्ट्वेंसी गेलें । दृष्य जेथ ॥५४२॥
अर्थ :- सोहं अस्तवले म्हणजे श्वसन सूक्ष्मतर सूक्ष्मतर झाले की
सांगणाराच सांगणे होऊन जातो व पाहणाराच दृष्य होतो. मग
दर्शन कुठले ?
- ११) जो नादें ऐकिजता नादु । स्वादें चाखिजता स्वादु ।
जो भोगिजतसे आनंदु । आनंदेचि ॥५४७॥

अर्थ :- आपले आत काही नाद आहे म्हणून बाहेरचा नाद घेता येतो, आत काही स्वाद आहे म्हणून बाहेरचा स्वाद घेता येतो, आत काही आनंद आहे म्हणून बाहेरचा आनंद घेता येतो.

१२) म्हणोनि माझिया भजना । उचितु तोचि अर्जुना ।

गगन जैसे आलिंगना । गगनाचिया ॥५६५॥

अर्थ :- जसे गगनाच्या आलिंगनाला गगन हेच योग्य असते तसे अर्जुना, मद्रुप होऊनच माझे भजन करता येते.

१३) साचचि बोलाचें नव्हे हे शास्त्र । पै संसार जिणतें हे शास्त्र ।

आत्मा अवतरविते मंत्र । अक्षरें इयें ॥५७७॥

अर्थ :- अध्यामशास्त्र हे बोलधेवडे शास्त्र नसून संसाराला नामोहरम करणारे शास्त्र आहे. अक्षर आत्मा अवतीर्ण करण्याचे सामर्थ्य या अक्षरमंत्रात आहे.

अध्याय १६ वा

- १) मावळवीत विश्वाभासु । नवल उदैला चंडांशु ।
अद्वयाब्जिनीविकासू । वंदूं आतां ॥१॥
अर्थ :- नवल (वेगळा) प्रकाश देणारा आत्मसूर्य उगवल्याने-
साक्षात्काराला आल्याने, विश्वाचा आभास नाहीसा झाला-
मावळला. सर्वत्र परमेश्वर भरून राहिल्याचे अनुभवाला आले.
अद्वैतबोधाचे कमळ फुलले. अशा या आत्मसूर्यास मी वंदन करतो.
- २) तैसा कर्माकर्माचिया मोहरा । उठूं नेदूनि अहंकारा ।
संसाराचा दरारा । सांडणें येणें ॥७०॥
अर्थ :- कर्माला अकर्माची मोहोर बसली की अहंकार नाहीसा
होतो व संसाराचे भय नाहीसे होते.
- ३) तेवीं स्वरुप रुचलेपणें । बुद्धी जें ऐसें अनन्य होणें ।
ते सत्वशुद्धी म्हणे । केशिहंता ॥८०॥
अर्थ :- आत्मस्वरूपाच्या आवडीने बुद्धीचे जे अनन्य होणे,
त्याला सत्वशुद्धी असे भगवान संबोधतात.
- ४) कां विद्या गुरूपदिष्टा । बोभाइलिया चोहटां ।
तरी इष्टदा परी अनिष्टा । हेतु होती ॥२१९॥

अर्थ :- गुरुंनी उपदेशलेली विद्या जरी हितकारी असली तरी ती चव्हाट्यावर मांडल्यावर अहितकारीच ठरते.

५) ऐसा जो कामक्रोधलोभां । झाडी करूनि ठाके उभा ।
तो येवढिया लाभा । गोसावी होय ॥४४४॥

अर्थ :- जो काम, क्रोध, लोभ यांची झाडणी करून सिद्ध होतो-
तयार होतो, तोच गोसावी होतो.

६) पतीचिया मता । अनुसरोनि पतिव्रता ।
अनायासें आत्महिता । भेटेचि ते ॥४५६॥

अर्थ :- अर्जुना, पतिव्रता पतीच्या मतानुसार वागून सहजगत्या
आत्महित साधते.

अध्याय १७ वा

१) विश्वविकासित मुद्रा । जया सोडवी तुझी योगनिद्रा ।
तया नमो जी गणेंद्रा । श्रीगुरुराया ॥१॥

अर्थ :- हे गुरुराया, ज्याला तुझी योगनिद्रा प्राप्त होते त्याला या
विश्वाचे सत्य स्वरूप समजते. अशा गणाधीश, श्रीगुरुंना मी
वंदन करतो.

२) घेऊनि येथिंचे वर्म । जें विचारिसी हें नाम ।
तैं केवळ हेंचि ब्रह्म । जाणसी तूं ॥४००॥

अर्थ :- या नामाचे वर्म जाणणेसाठी पार्था, हे नाम कोणते असे
जर विचारशील, तर लक्षात घे, हे नाम म्हणजे चैतन्य
निजधाम परब्रह्मच आहे.

अध्याय १८ वा

- १) स्तुती कांहीं न बोलणें । पूजा कांहीं न करणें ।
सन्निधीं कांहीं न होणें । तुझ्या ठायीं ॥२५॥
अर्थ :- काही न बोलणे-मौन सांभाळणे म्हणजेच स्तुती, काही न करणे म्हणजे देवाची पूजा, दुसरे काही न होणे हीच परमेश्वराची जवळिक होय.
- २) समर्थांचिये पंक्तिभोजने । तळिल्या वरिल्या एक पक्वान्ने ।
तेवीं श्रवणें अर्थें पठणें । मोक्षुचि लाभे ॥४८॥
अर्थ :- समर्थांच्या पंक्तीमध्ये खाली किंवा वर बसलेल्या कोणासही एकच पक्वान्न वाढतात, पंक्तिप्रपंच तेथे असत नाही. त्याप्रमाणे श्रवणाने, नुसत्या पठणाने, अर्थ जाणून पठण केल्याने, मोक्षच लाभतो.
- ३) देहाचिया गांवा आलिया । जन्ममृत्यूचिया सोहळिया ।
ना म्हणों नये धनंजया । जियापरी ॥१०१॥
अर्थ :- अर्जुना, ज्याप्रमाणे देह धारण केल्यानंतर जन्म, मृत्यूचे सोहळे टाळता येत नाहीत.

- ४) म्हणोनि फळीं लागु । सांडोनी देहसंगु ।
कर्मे करावीं हा चांगु । निरोपु माझा ॥१७६॥
अर्थ :- कर्मफलाशा सोडून, देहभाव टाकून अर्थात कर्तेपणाची भावना सोडून कर्म करावे हा माझा लोकांना संदेश आहे.
- ५) तैसा कर्तृत्वाचा मदु । आणि कर्मफळाचा आस्वादु ।
या दोहींचें नांव बंधु । कर्माचा कीं ॥२०५॥
अर्थ :- कर्तृत्वाची अहंता व कर्मफळाची सकामता-इच्छा या दोन गोष्टिंना कर्माचा बंध म्हणतात.
- ६) आतां जाळूनि बीज जैसें । झाडा कीजे निर्वर्शें ।
फळ त्यागूनि कर्म तैसें । त्यजिलें जेणें ॥२०८॥
अर्थ :- ज्याप्रमाणे बी जाळून वृक्षाचा निर्वंश होतो त्याप्रमाणे कर्माचे फळाचा त्याग करून ज्याने कर्माचा त्याग केला.
- ७) जें श्वासोच्छ्वासवरी । होत निजेलियाही वरी ।
कांही न करणेंचि परी । होती जयाची ॥२२५॥
अर्थ :- निजले असता काहीही कर्म घडत नसले तरी श्वास घेणे व सोडणे हे कर्म ज्याचे होत राहते.

८) आणि कर्ता हे दुजें । कर्माचें कारण जाणिजे ।
प्रतिबिंब म्हणिजे । चैतन्याचें जें ॥३२१॥

अर्थ :- कर्ता, जो केवळ चैतन्याचे प्रतिबिंब आहे तो कर्माचे दुसरे कारण आहे.

९) तैसें आपुलेनि विसरें । चैतन्यचि देहाकरें ।
आभासोनि अविष्करे । देहपणें जें ॥३२४॥

अर्थ :- स्वरूपाचा विसर पडल्याने चैतन्य, देहच मी असे मानून देहरूपाने वावरू लागते.

१०) प्रकृति करी कर्म । तीं म्यां केलीं म्हणे भ्रमें ।
येथ कर्ता येणें नामें । बोलिजे जीव ॥३२६॥

अर्थ :- प्रकृती सारी कर्म करते; पण ती कर्म मी केली असे जीव भ्रमाने म्हणतो. म्हणून जीवाला कर्ता म्हणून ओळखले जाते.

११) कंदौनि हृदयवरी । प्रणवाची उजरी ।
करितां तेचि शरीरीं । प्राणु म्हणिजे ॥३३६॥

अर्थ :- नाभीपासून (आधारापासून) हृदयापर्यंत (सहस्रदलापर्यंत) प्रणव स्पष्ट-प्रगट करणाऱ्या शक्तीला प्राण म्हणतात.

१२) वाचे बरवें कवित्व । कवित्वीं बरवें रसिकत्व ।
रसिकत्वीं परतत्व । स्पर्शुं जैसा ॥३४७॥

अर्थ :- वाणीला कवित्वाने शोभा येते, रसिकत्वाने कवित्व खुलते; तर रसिकत्व हे परतत्वाच्या स्पर्शाने उठून दिसते.

१३) आत्माचि कर्मकर्ता । हाही निश्चयो नाहीं तत्वतां ।
देहोचि मी कर्मकर्ता । मानी तो साच ॥३८३॥

अर्थ :- आत्माच कर्मकर्ता आहे हाही त्याचा खरा निश्चय नसतो. मी देहच वस्तुतः कर्माचा कर्ता आहे असे तो मानतो.

१४) तैसें हारपलें आपणपें पावे । तें संतांते पाहातां गिंवसावें ।
म्हणोनि वानावे ऐकावे । तेचि सदा ॥४००॥

अर्थ :- देवाला पाहता पाहता देवच झालेल्या संतांना खऱ्या अर्थाने पाहिले असता आपले विसरलेले आत्मस्वरूप प्राप्त होते. म्हणून संतांचेच सदा गुणानुवाद गावेत व ऐकावेत.

१५) मुक्ताचें देह तैसें । हालत संस्कारवशें ।
तें देखोनि लोक पिसे । कर्ता म्हणती ॥४४७॥

अर्थ :- प्राक्तनाने मुक्त पुरुषांचे देह केवळ व्यवहार करतात; पण ते पाहून अज्ञानी जीव त्यांना त्याचा कर्ता समजतात.

१६) तरी बुद्धि आणि मन । चित्त अहंकार हन ।
हैं चतुर्विध चिन्ह । अंतःकरणाचें ॥४९८॥

अर्थ :- अंतःकरणाची बुद्धी, मन, चित्त, अहंकार अशी चार प्रकारची लक्षणे आहेत.

१७) बाह्य त्वचा श्रवण । चक्षु रसना घ्राण ।
हैं पंचविध जाण । इंद्रियें गा ॥४९९॥

अर्थ :- त्वचा, कान, डोळा जिभ व नाक ही पाचप्रकारची ज्ञानेंद्रिये आहेत.

१८) तरी सुख तें गा किरीटी । दाविजेल तुज दिठी ।
जें आत्मयाचिये भेटी । जीवासि होय ॥७७३॥

अर्थ :- जीवास आत्मभेटीमुळे होणारे सुख काय असते, अर्जुना, हे तुला दाखवितो.

१९) सुषुम्नेचेनि तोंडें । गिळिजे प्राणापानाचे लोंढे ।
बोहणियेसीचि येवढें । भारी जेथ ॥७८४॥

अर्थ :- सुषुम्नेच्या तोंडाने प्राण व अपान वायुंचे लोंढे गिळावे लागतात. सुरुवातीलाच या अडचणी सोसाव्या लागतात.

२०) तया सर्वात्मका ईश्वरा । स्वकर्मकुसुमांची वीरा ।
पूजा केली होय अपारा । तोषालार्गी ॥९१७॥

अर्थ :- सर्वात्मक ईश्वराची स्वकर्माच्या पुष्पांनी पूजा केल्यास; अर्जुना, त्याला अपरंपार संतोष होतो.

२१) अगा पाणियाहूनि बहुवें । तुपीं गुण कीर आहे ।
परी मीना काय होये । असणें तेथें ॥९२९॥

अर्थ :- अरे पाण्यापेक्षा तूप हे कितीतरी पटीने गुणाने श्रेष्ठ आहे; पण माशांना तूपात जगता येईल काय?

२२) येरा पराचारा बरविया । ऐसें होईल टेंकलेया ।
पायांचें चालणें डोड्या । केलें जैसें ॥९३२॥

अर्थ :- दुसऱ्याचा आचार चांगला मानून त्याचे आचरण केल्यास पायाचे चालणे डोक्याने केल्यासारखे होईल.

२३) दंडवताचेनि प्रसंगे । भुरीं हन अंग लागे ।
वांचूनि येर नेघे । रामस्य तेथ ॥१०२८॥

अर्थ :- साष्टांग नमस्कार करतानाच जे काय जमिनीला अंग लागेल ते लागेल, एरवी कधीही जमिनीला पाठ लागणार नाही.

२४) मुळाचें तोडणें जैसें । होय कां शाखोदेशें ।

कामु नाशलेनि नाशे । तैसा क्रोधु ॥१०६०॥

अर्थ :- ज्याप्रमाणे मुळावर घाव घातला की फांद्याही गळून पडतात; त्याप्रमाणे काम (इच्छा) नाहीसा झाला, की क्रोधपण नाहीसा होतो.

२५) देखोनि ठाकिता ठावो । धांवता थिरावे पावो ।

तैसा ब्रह्मसामीप्यें थांवो । अभ्यासु सांडी ॥१०८०॥

अर्थ :- थांबण्याचे ठिकाण दिसले म्हणजे धावणारे पाय जसे थांबू लागतात; त्याप्रमाणे ब्रह्म भेटल्यावर ब्रह्मप्राप्तीचा अभ्यास आपोआप राहतो.

२६) तैसा आत्मसाक्षात्कारु । होईल देखोनि गोचरु ।

ऐसा साधनहतियेरु । हळूचि ठेवी ॥१०८३॥

अर्थ :- त्याप्रमाणे आत्मसाक्षात्कार दृष्टीपथात आल्यावर या साधकाला नेमाच्या साधनाची गरज राहत नाही, त्याचे सहजच साधन होत राहते.

२७) ते शांति पै गा सुभगा । संपूर्ण ये तयाचिया आंगा ।

तै ब्रह्म होआवयाजोगा । होय तो पुरुषु ॥१०८६॥

अर्थ :- संपूर्ण शांती जेव्हा त्याच्या अंगी बाणते तेव्हा तो पुरुष ब्रह्म होण्यास पात्र होतो.

२८) स्वप्नाचे दिसणें न दिसणें । जैसें आपलेनि असलेपणें ।

विश्वाचें आहे नाही जेणें । प्रकाशे तैसें ॥१११६॥

अर्थ :- स्वप्न दिसणे अथवा न दिसणे हे आपण आहोत म्हणूनच घडते, याप्रमाणे विश्वाचा भास होणे किंवा त्याचा भास लोपणे हे दोन्ही माझ्या चित्प्रकाशानेच घडते.

२९) येथें मुखचि दिसे मुखें । या बोला कांहीं न चुके ।

परी दुजेपण हें लटिकें । आरिसा करी ॥११२२॥

अर्थ :- आरशात पाहिले असता चेहऱ्यामुळेच चेहरा दिसतो यात काही खोटे नाही; पण आरशाने निर्माण केलेला दुजेपणा खोटा आहे.

३०) तैसा सर्वत्र मीचि मियां । घेपतसें धनंजया ।

परी दृश्यत्व हें वायां । अज्ञानवशें ॥११२४॥

अर्थ :- त्याप्रमाणे अर्जुना, सर्वत्र मीच माझ्याकडून आकलन केला जातो; पण दृश्यत्व जे येते ते अज्ञानामुळेच.

३१) दृश्य जाउनियां द्रष्टें । द्रष्ट्यासीचि जै भेटे ।

तै एकलेपणें न घटे । द्रष्टेपणही ॥११५७॥

अर्थ :- डोळ्यातील दृश्य जाऊन द्रष्टा जेव्हा द्रष्ट्याला भेटतो, तेव्हा द्रष्टा एकमेव राहत असल्याने द्रष्टेपणच शिल्लक राहत नाही.

३२) अगा रात्री आणि दिवो । हा तंवचि द्वैतभावो ।
जंव न रिगिजे गांवो । गभस्तीचा ॥१२५६॥
अर्थ :- रात्र आणि दिवस हा भेद कुठपर्यंत, आपण सूर्याच्या
गावाला जाईपर्यंत.

३३) आणि कर्माची जन्मभोये । प्रकृति जे कां आहे ।
ते आपणयाहूनि बहुवे । देखसी दूरीं ॥१२६३॥
अर्थ :- आणि कर्माचे जन्मस्थान जी प्रकृती, ती
आत्मस्वरूपापासून खूपच दूर आहे, असे तू पाहशील.

३४) तेथ प्रकृति आपणयां । वेगळी नुरे धनंजया ।
रूपेवीण का छाया । जयापरी ॥१२६४॥
अर्थ :- मग अर्जुना, रूपावाचून छाया जशी वेगळी राहू शकत
नाही, तशी आत्मस्वरूपाहून प्रकृती वेगळी उरत नाही.

३५) ऐसेनि प्रकृतिनाशु । जालया कर्मसंन्यासु ।
निफजेल अनायासु । सकारणु ॥१२६५॥
अर्थ :- कर्माचे जन्मस्थान-प्रकृतीचे मिथ्यापण कळल्याने
कर्माचा कारणासह सहजच संन्यास होईल.

३६) मग कर्मजात गेलिया । मी आत्मा उरें आपणयां ।
तेथ बुद्धि घापे करूनियां । पतिव्रता ॥१२६६॥
अर्थ :- असे कर्म समूळ संपताच मी आपल्याठायी निर्मळ
निरूपाधिक आत्मा उरतो. त्याठिकाणी तू आपली बुद्धी
पतिव्रतेसारखी एकनिष्ठ करून ठेवावी.

३७) बुद्धि अनन्ये येणें योगें । मजमार्जी जें रिगे ।
तैं चित्त चैत्यत्यागें । मातेंचि भजे ॥१२६७॥
अर्थ :- या रितीने अनन्य असणाऱ्या भक्तीने बुद्धी माझ्या
ठिकाणी रममाण झाली म्हणजे चित्तही आपले विषय चिंतन
सोडून माझ्याच ठिकाणी रंगते.

३८) मग अभिन्ना इया सेवा । चित्त मियांचि भरेल जेव्हां ।
माझा प्रसादु जाण तेव्हां । संपूर्ण जाहला ॥१२६९॥
अर्थ :- अभिन्नपणाने (अभेद भक्ती घडून) सेवा घडून जेव्हा मी
चित्तात भरून जाईन तेव्हा माझा संपूर्ण कृपाप्रसाद प्राप्त झाला
आहे असे समज.

३९) अर्जुनपण न घेतां । मी ऐसें जें पांडुसुता ।
उठतसे तें तत्वता । तयाचें रूप ॥१३१५॥
अर्थ :- अर्जुना, अर्जुनपणाची जाणीव-देहाची जाणीव नाहीशी

झाली असता, जी निजत्वाची जाणीव- मीपणाचे स्फुरण शिल्लक राहते, तेच खरोखर ईश्वराचे स्वरूप आहे.

४०) आत्मज्ञानें चोखडीं । संत जे माझीं रूपडीं ।

तेथ दृष्टि पडो आवडी । कामिनी जैसी ॥१३५६॥

अर्थ :- आत्मज्ञान चाखलेल्या माझेच दुसरे रूप असलेल्या संत लोकांचे ठायी तुझी दृष्टी कामिनीप्रमाणे जडावी.

४१) म्हणौनि तूं आणि आम्ही । हें दिसताहे देहधर्मी ।

मग ययाच्या विरामी । मीचि होसी ॥१३६७॥

अर्थ :- म्हणून तू आणि आम्ही, वेगळे दिसतो, ते केवळ देहाच्या उपाधीमुळे. मग देहाचा निरास झाल्यावर तू मद्रूपच होशील.

४२) तैसा मी एकवांचूनि कांहीं । मग भिन्नाभिन्न आन नाही ।

सोहंबोधें तयाच्या ठायी । अनन्यु होय ॥१३९७॥

अर्थ :- मी जो कोणी एक आहे, त्यापेक्षा वेगळे दुसरे काही नाही. त्या माझ्या स्वरूपाच्या ठिकाणी सोहंचे ज्ञानाने एकरूप हो.

४३) पै आपुलेनि भेदेविण । माझे जाणिजे जें एकपण ।

तयाचि नांव शरण । मज येणें गा ॥१३९८॥

अर्थ :- अंतःकरणातील सगळा भेद नाहीसा होऊन ज्याने खऱ्या अर्थाने माझे अभेदत्व जाणले, तोच एक अर्जुना, मला खरा शरण आला.

४४) मा मी विश्वेश्वरु भेटे । आणि जीवग्रंथी न सुटे ।

हे बोल नको वोखटे । कार्नी लाऊं ॥१४०४॥

अर्थ :- तर मग साऱ्या विश्वाचा स्वामी-विश्वात्मक देव, त्याची भेट होऊनही जीवग्रंथीचे भेदन झाले नाही (वेगळेपणा संपला नाही) असे जर कोणी सांगेल तर तिकडे दुर्लक्ष कर. त्याचे सांगणे आत घेऊ नकोस.

४५) मग ताकौनिया काढिलें । लोणी मागौतें ताकीं घातलें ।

परी न घेपेचि कांहीं केलें । तेणें जेवीं ॥१४०६॥

अर्थ :- दही घुसळून ताक व लोणी वेगळे केले. मग लोणी व ताक एकत्र करून ते एकजीव करण्याचा कितीही प्रयत्न केला तरी त्याचा उपयोग होत नाही.

४६) हृदया हृदय येक जालें । ये हृदयींचें ते हृदयीं घातलें ।

द्वैत न मोडितां केलें । आपणाऐसें अर्जुना ॥१४२१॥

अर्थ :- देव भक्त एका पातळीत आले. हृदयाला हृदय मिळाले. मग भगवंतांनी आपल्या हृदयातील बोध अर्जुनाच्या

हृदयात प्रगट केला व अर्जुनाचे अर्जुनपण तसेच ठेऊन द्वैत न मोडता अर्जुनाला आपल्यासारखे केले.

४७) दीपें दीपु लाविला । तैसा परिष्वंगु तो जाला ।

द्वैत न मोडितां केला । आपणपें पार्थु ॥१४२२॥

अर्थ :- दिव्याने दिवा लावावा त्याप्रमाणे चैतन्याचे आलिंगन चैतन्याशी झाले व अर्जुनाचे द्वैतपण न मोडता आपल्या रूपात त्याला मिसळून घेतले.

४८) तरी तुवां हें जें पार्था । गीताशास्त्र लाधलें आस्था ।

तें तपोहीना सर्वथा । सांगावें ना हो ॥१४८६॥

अर्थ :- तरी पार्था, तुझ्या श्रद्धेने, निष्ठेने तुला हे गीताशास्त्र प्राप्त झाले आहे. ते तपोहीन मनुष्यास मुळीच सांगू नकोस.

४९) अंग गोरें आणि तरुणें । वरि लेइलें आहे लेणें ।

परी येकलेनि प्राणें । सांडिलें जेवीं ॥१५०१॥

अर्थ :- मस्त तरुण आहे, गोरी आहे, अंगावर दागिने घातले आहेत; पण शरिरात प्राण नाही आहे. काय उपयोग आहे का त्याचा ?

५०) तैसा ब्रह्म मी हें विसरे । तेथ जगचि ब्रह्मत्वे भरे ।

हेंही सांडी तरी विरे । ब्रह्मपणही ॥१५५१॥

अर्थ :- जेव्हा 'मी ब्रह्म आहे' (सोहं) ही जाणीव विसरते तेव्हा सर्वजगच ब्रह्मरूप असल्याची जाणीव निर्माण होते. व सर्वजग ब्रह्मरूप असल्याची जाणीवही जेव्हा विरते तेव्हा ब्रह्मरूपतेचा जाणीवरहीत अनुभव त्याला येतो. नित्यसमाधीसुख त्याला लाभते.

५१) तें तूं गुरुलिंग जी माझें । जें येकलेपणींचें विरजें ।

जयालार्गी वोलांडिजे । अद्वैतबोधु ॥१५७०॥

अर्थ :- देवा, तुम्हीच माझे गुरुलिंगजंगम (चैतन्ययुक्त श्रेष्ठ असे आत्मतत्त्व) आहात. तुमच्या कृपेने माझे अद्वितीय एकपण प्रगट झाले. पण तुमचे दर्शन मात्र या अद्वैतबोधाच्या पलिकडे गेल्याशिवाय-एकपणाची जाणीव नाहीशी झाल्याशिवाय होत नाही.

५२) उटून दोन्ही आरसे । वोडविलीया सरिसे ।

कोण कोणा पाहातसे । कल्पावें पां ॥१५९७॥

अर्थ :- दोन स्वच्छ केलेले आरसे एकमेकासमोर ठेवले तर तेथे आरश्यात काय उमटेल ? येथे कोणता आरसा काय पाहतो ? काही कल्पना येती आहे का ?

५३) चंद्र तेथें चंद्रिका । शंभु तेथें अंबिका ।

संत तेथें विवेका । असणें कीं जी ॥१६३३ ॥

अर्थ :- चंद्र असेल तेथे चांदणे हवेच, शंकर असतील तेथे पार्वती हवीच, त्याप्रमाणे संत असतील तेथे आत्मनात्म विचार- नित्य अनित्य यांची छाननी होणारच.

५४) गुरु तेथ ज्ञान । ज्ञानीं आत्मदर्शन ।

दर्शनीं समाधान । आथी जैसें ॥१६३७ ॥

अर्थ :- गुरू म्हणजे मूर्तिमंत ज्ञान, ज्ञान म्हणजे आत्मदर्शन व आत्मदर्शन म्हणजेच समाधान होय.

५५) तयाचे बिसाट शब्द । सुखें म्हणों येती वेद ।

सदेह सच्चिदानंद । कां नोहावा तो ॥१६४६ ॥

अर्थ :- ज्या महात्म्याचे वेडेविद्रे शब्दही वेद ठरतात, ते स्वतःच सदेह सच्चिदानंद का होणार नाहीत ?

५६) परी गीता ईश्वरु भोळा । ले व्यासोक्तिकुसुममाळा ।

तरी माझिया दुर्वादळा । ना न म्हणे कीं ॥१७११ ॥

अर्थ :- हा गीतारूपी ईश्वर भोळा आहे. व्यासोक्तिरूप सुमनांच्या माळा त्याने गळ्यात जरी धारण केलेल्या असल्या तरी माझ्या रंकाच्या दुर्वादळांचाही तो अव्हेर करणार नाही .

५७) राजहंसाचें चालणें । भूतळीं जालिया शाहाणें ।

आणिकें काय कोणें । चालावेंचि ना ॥१७१४ ॥

अर्थ:- या भूतलावर राजहंसाची चाल श्रेष्ठ, सुंदर मानली जाते; म्हणून काय इतर कोणी चालूच नये ?

५८) तैसा व्यासांचा मागोवा घेतु । भाष्यकारांतें वाट पुसतु ।

अयोग्यही मी न पवतु । कें जाईन ॥१७२३ ॥

अर्थ :- त्याप्रमाणे व्यासांचा मागोवा घेत, भाष्यकार शंकराचार्यांचे मार्गदर्शनाप्रमाणे जाणारा माझ्यासारखा अल्पमतीही तेथेच पोचणार, नाही तर कोठे जाईल ?

५९) म्हणोनि माझे नित्य नवे । श्वासोच्छ्वासही प्रबंध होआवे ।

श्रीगुरुकृपा काय नोहे । ज्ञानदेवो म्हणे ॥१७३५ ॥

अर्थ:- गुरूकृपेने शरीरभाव उणा झाल्याने-जीवनातील अनित्य भाग नाहीसा झाल्याने माझ्या नित्य नुतन असणाऱ्या श्वासोच्छ्वासातून नामाचे प्रबंधच्या प्रबंध उमटू लागलेत, असे ज्ञानेश्वरमहाराज सांगत आहेत.

६०) तैसें अध्यात्मशास्त्रीं इये । अंतरंगचि अधिकारिये ।

परी लोकु वाक्चातुर्ये । होईल सुखिया ॥१७५० ॥

अर्थ :- अध्यात्मशास्त्रात अंतरंगालाच महत्व आहे. पण सामान्य लोक मात्र वाक्चातुर्यावरच झुलतात.

६१) किं बहुना तुमचें केलें । धर्मकीर्तन हें सिद्धी गेलें ।

येथे माझे जी उरलें । पाईकपण ॥१७९३॥

अर्थ:- भगवद्गीतेवरील टिका- “ज्ञानेश्वरी” - हे धर्मसंकीर्तन आपुले कृपेने पुर्णत्वास गेले आहे. येथे मी फक्त निमित्तमात्र आहे.

६२) आतां विश्वात्मकें देवें । येणें वाग्यज्ञें तोषावें ।

तोषोनि मज द्यावें । पसायदान हें ॥१७९४॥

अर्थ :- आता विश्वात भरून राहिलेल्या विश्वंभराने- विश्वात्मक देवाने या वाचेच्या यज्ञाने संतुष्ट व्हावे व मला प्रसादरूपी दान द्यावे .

६३) जे खळांची व्यंकटी सांडो । तया सत्कर्मीं रती वाढो ।

भूतां परस्परें पडो । मैत्र जीवाचें ॥१७९५॥

अर्थ :- परमात्मप्राप्तीच्या आड येणारे जे खळ-दुष्ट आहेत, त्यांच्या स्वभावात बदल होऊन- त्यांचा वाकडेपणा जाऊन, त्यांना सत्स्वरूपाला दाखवणाऱ्या कर्माची आवड निर्माण व्हावी, जेणे योगे सर्वभूतमात्राचे ठिकाणी परस्परांमध्ये प्रेमभाव निर्माण होईल.

६४) दुरिताचें तिमिर जावो । विश्व स्वधर्मसूर्यें पाहो ॥

जो जें वांछील तो तें लाहो । प्राणिजात ॥१७९६॥

अर्थ :- विश्वाचा आभास नाहिसा करून विश्व-परमात्मा दाखविणारा स्वधर्मसूर्य उदयाला येवो व जे परमेश्वरापासून दूर गेलेले आहेत असे दुरीत, त्यांचे बुद्धीतील अंधःकार नाहिसा होवो व त्यांची सर्वसुखप्राप्तीची इच्छा पूर्ण होवो.

६५) वर्षत सकळमंगळी । ईश्वरनिष्ठांची मांदियाळी ।

अनवरत भूमंडळी । भेटो तया भूतां ॥१७९७॥

अर्थ :- जेणेयोगे मन गळते अशा मंगळनामाचा वर्षाव करणारी ईश्वरनिष्ठांची मांदियाळी (समुह) या भूतलावर प्राणिमात्रांचे उद्दारासाठी अवतरो.

६६) चलां कल्पतरूंचे आरव । चेतनाचिंतामणीचे गांव ।

बोलते जे अर्णव । पियूषाचे ॥१७९८॥

अर्थ :- ही संतमंडळी म्हणजे चालतीबोलती कल्पतरूंची बागच, जे चिंतू ते देणारे सजीव चिंतामणीचे गावच व अमर करणाऱ्या अमृताचे समुद्रच होत.

६७) चंद्रमे जे अलांछन । मार्तंड जे तापहीन ।

ते सर्वाही सदा सज्जन । सोयरे होतु ॥१७९९॥

अर्थ :- चंद्रासारखे शीतल पण कलंकरहित, सूर्यासारखे तेजस्वी पण तापरहित, असे संतसज्जन, सर्वांचे सदासर्वकाळ प्रेमास पात्र होवोत.

६८) किंबहुना सर्वसुखीं । पूर्ण होऊनि तिहीं लोकीं ।

भजिजो आदिपुरुखीं । अखंडित ॥१८००॥

अर्थ :- जो परमेश्वराचे सतत भजन करील (स्मरण करील), तो सर्वसुखी होऊन तिन्ही लोकात परिपूर्ण व्हावा.

६९) आणि ग्रंथोपजीविये । विशेषीं लोकीं इयें ।

दृष्टादृष्टविजयें । होआवें जी ॥१८०१॥

अर्थ :- आणि जीवाला हा ग्रंथ (मनुष्य देह) प्राप्त झाला आहे. तो या लोकांत विशेष दुर्लभ मानला जातो. त्यांना या ग्रंथाद्वारे इहपरत्र सुख प्राप्त व्हावे.

७०) येथ म्हणे श्रीविश्वेशरावो । हा होईल दानपसावो ।

येणें वरें ज्ञानदेवो । सुखिया झाला ॥१८०२॥

अर्थ :- तेव्हां या विश्वाचे स्वामी सद्गुरू श्रीनिवृत्तीनाथ महाराज यांनी प्रसन्न होऊन ज्ञानेश्वर महाराजांचे मागणे मान्य केल्याने श्रीज्ञानेश्वर महाराज संतोष पावले.

७१) पुढती पुढती पुढती । इया ग्रंथपुण्यसंपत्ती ।

सर्वसुखीं सर्वभूतीं । संपूर्ण होईजे ॥१८१०॥

अर्थ :- हा ग्रंथ (नरदेह) - ही संपत्ती, मोठ्या पुण्याईने प्राप्त झाली आहे. या ग्रंथाचे आधारे सर्वभूतमात्रांना येथून पुढील

काळात सर्वसुख प्राप्त होऊन त्याचे जीवन परिपूर्ण व्हावे.

७२) शके बाराशते बारोत्तरे । तें टीका केली ज्ञानेश्वरें ।

सच्चिदानंदबाबा आदरें । लेखकु जाहला ॥१८११॥

अर्थ :- शके बाराशे बारा मध्ये श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांनी ही टीका लिहली आणि सच्चिदानंदबाबांनी ती सुवाच्य अक्षरात लिहण्याचे काम मोठ्या आदराने केले.

७३) बहुकाळपर्वणी गोमटी । भाद्रपदमास कपिलाषष्ठी ।

प्रतिष्ठानीं गोदातटी । लेखनकामाठी संपूर्ण जाहली ॥१४॥

अर्थ :- फार वर्षांनी येणाऱ्या भाद्रपद महिन्यातील कपिलाषष्ठीच्या पर्वणीचे सुयोगावर गोदातीरी पैठणक्षेत्रांत शुद्ध प्रत करण्याचे काम संपूर्ण झाले.

७४) ज्ञानेश्वरीपाठी । जो ओवी करील मन्हाटी ।

तेणे अमृताचे ताटी । जाण नरोटी ठेविली ॥१५॥

अर्थ :- ज्ञानेश्वरमहाराजांचे नंतर जर कोणी मराठीत भगवद्गीतेवर ओवीबद्ध टीका करण्याचा प्रयत्न करेल तर त्याने अमृताचे ताटात करवंटी ठेवल्यासारखे होईल.

